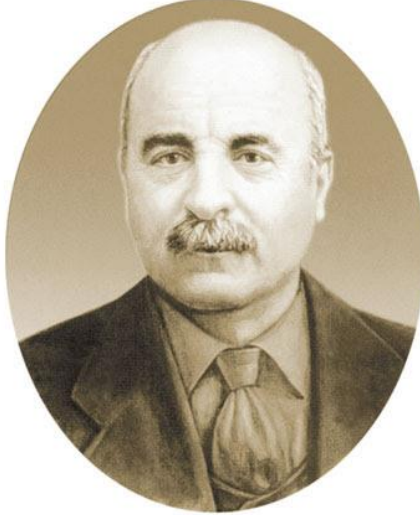

Azərbaycan Respublikası
Mədəniyyət Nazirliyi

F. Köçərli adına Respublika
Uşaq Kitabxanası

Azərbaycan satirasının bayraqdarı

Cəlil Məmmədquluzadənin 155 illik yubileyi münasibətilə mərkəzi kitabxanaların uşaq şöbələri, MKS-nin şəhər, qəsəbə, kənd kitabxana filialları üçün hazırlanmış metodik vəsait

Bakı – 2024

Tərtibçi:

Aynurə Əliyeva

**İxtisas redaktoru və
buraxılışa məsul:**

Şəhla Qəmbərova
Əməkdar mədəniyyət işçisi

Azərbaycan satirasının bayraqdarı Mirzə Cəlil : Cəlil Məmmədquluzadənin 155 illik yubileyi münasibətilə mərkəzi kitabxanaların uşaq şöbələri, MKS-nin şəhər, qəsəbə, kənd kitabxana filialları üçün hazırlanmış metodik vəsait /Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi, F. Köçərli ad. Respublika Uşaq Kitabxanası ; tərt.ed. A.Əliyeva; ixt.red. və burax.məsul Ş. Qəmbərova ; - Bakı : F. Köçərli ad. Respublika Uşaq Kitabxanası, 2024. - 68 s.

©F. Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanası, 2024

Giriş

XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəlləri Məhəmməd Tağı Sidqi, Məmmədqulu bəy Kəngərli, Məhəmməd Əli Sidqi, Qurbanəli Şərifzadə, İsa Sultan Şahtaxtinski və Eynəli bəy Sultanov kimi maarifpərvər, vətənpərvər ziyalılar təkcə Naxçıvanda deyil, bütöv Azərbaycanda maarifin, təhsilin, yeniliyin təbliği üçün böyük və xeyirxah işlər gördülər. Bu böyük işlərin nəticəsi idi ki, ömrü boyu təmənnəsiz olaraq xalqının xoşbəxtliyi və azadlığı yolunda mübarizə aparan Mirzə Cəlillər, Hüseyn Cavidlər yetişdi...

Cəlil Məmmədquluzadə zəngin ənənələrə malik Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində misilsiz xidmətləri olan nadir simalardan biridir. Nizaminin erkən və orta əsrlərdə, Füzulinin XVI əsrdə, M.F. Axundovun XIX əsrdə Azərbaycan intibahında oynadığı rolu XX əsrdə C.Məmmədquluzadə və onun başçılıq etdiyi “Molla Nəsrəddin ədəbi cərəyanı həyata keçirmişdir. Cəsarətlə demək olar ki, bu proses bütün XX əsr ərzində davam etmişdir. Vətəndaş tariximizin qanunauyğunluqları göstərir ki, C.Məmmədquluzadə fenomeni mənəviyyatlara, ağıl və ürəklərə təsirini yenicə qədəm qoyduğumuz XXI yüzillikdə də davam etdirəcəkdir.

Dünya ədəbiyyatı tarixində elə yazıçılar var ki, böyük ideyalar tərənnüm etmək üçün coğrafi mövqe və tarixilik prinsipi cəhətdən heç vaxt özlərini məhdudlaşdırmayıblar. Onlar tez-tez uzaq keçmişə və yaxud müxtəlif xalqların həyatına müracət etmişlər. Bəzi yazıçılar isə əsərlərinə obyekt, fon kimi kiçik bir sahə götürüblər. Servantes məhz belə etmişdir. Onun Don Kuxotunun macəraları İspaniyanın kiçik guşəsində baş verir. Lakin romanın qayəsi, fəlsəfi mündərəcəsi o qədər dərin və əhatəlidir ki, bu zavallı “Cəngavərin” taleyi böyük bir epoxanın ictimai-siyasi əhval-ruhiyyəsinin inikası idi.

Cəlil Məmmədquluzadə də belə nəhəng ədəbi simalardandır. Onun qəhrəmanları ilk baxışda oxucuya və tamaşaçıya kiçik görünürlər. Amma onların humanizmi, mənəvi aləmi, demokratik düşüncələri, məişəti o qədər ustalıqla açılır ki, bu “kiçik” obrazlar və onların konkret milli duyğuları ümumbəşəri və dərin fəlsəfi məna kəsb edir. Bu sadə və adi insanların idealları, faciəsi həmin dövrdə və hətta indinin özündə də hüququ tapdanan bütün xalqların idealları, faciəsi ilə bir səsləşir.

XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəlləri Məhəmməd Tağı Sidqi, Məmmədqulu bəy Kəngərli, Məhəmməd Əli Sidqi, Qurbanəli Şərifzadə, İsa Sultan Şahtaxtinski və Eynəli bəy Sultanov kimi maarifpərvər, vətənpərvər ziyalılar təkcə Naxçıvanda deyil, bütöv Azərbaycanda maarifin, təhsilin, yeniliyin təbliği üçün böyük və xeyirxah işlər gördülər. Bu böyük işlərin nəticəsi idi ki, ömrü boyu təmənnəsiz olaraq xalqının xoşbəxtliyi və azadlığı yolunda mübarizə aparan Mirzə Cəllilər, Hüseyn Cavidlər yetişdi...

Cəlil Məmmədquluzadə zəngin ənənələrə malik Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində misilsiz xidmətləri olan nadir simalardan biridir. Nizaminin erkən və orta əsrlərdə, Füzulinin XVI əsrdə, M.F. Axundovun XIX əsrdə Azərbaycan intibahında oynadığı rolu XX əsrdə C.Məmmədquluzadə və onun başçılıq etdiyi “Molla Nəsrəddin ədəbi cərəyanı həyata keçirmişdir. Cəsarətlə demək olar ki, bu proses bütün XX əsr ərzində davam etmişdir. Vətəndaş tariximizin qanunauyğunluqları göstərir ki, C.Məmmədquluzadə fenomeni mənəviyyatlara, ağıl və ürəklərə təsirini yenidən qədəm qoyduğumuz XXI yüzillikdə də davam etdirəcəkdir.

Ötən əsrlərdə ictimai və milli zülmə qarşı mübarizədə olmazın bəlalılarla üz-üzə gəlmiş xalqımız tarixin heç bir mərhələsində böyük ədəbi istedad baxımından korluq çəkməmişdir. Adlarını çəkdiyim klassiklərin hər biri təkcə

Azərbaycanın yox, bütün yaxın Şərqi, müsəlman-türk dünyasının, həm də təkcə öz dövrünün yox, irəlidən gələn çağların da ədəbi-ictimai fikrinin yollarına parlaq işıq salmışdılar. Onlar bu müqəddəs tarixi vəzifəni yerinə yetirəndə keçmiş, yıpranmış cıgırla getməyib yeni yollar açmış, sənətin bitməz-tükənməz xəzinəsini hər kəs öz adına, istedadına layiq, yüksək dərəcədə orijinal ədəbi vasitələrlə zənginləşdirmişdir. Bu dahilər arasında Cəlil Məmmədquluzadənin də özünəməxsus çox yüksək mövqeyi vardır.

Azərbaycan yazıçısı, dramaturqu, jurnalist, ictimai xadim; “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbinin banisi və ideya rəhbəri, müəllim-pedaqoq Cəlil Məmmədquluzadənin bu il 155 illik yubileyi qeyd olunur. Ədibin yubileyi münasibətilə işlədiyimiz bu vəsait iki hissədən ibarətdir. Birinci hissə “*Əsrinin filosofu*” adlanır. Bu hissədə Cəlil Məmmədquluzadənin həyat və yaradıcılığından bəhs edilir. İkinci hissədə isə onun yaradıcılığı ilə bağlı keçirilə biləcək tədbirlərdən söhbət açılır.

Həyat və yaradıcılığı

Dünyada hər bir kəs üçün sözdən böyük yadigar yoxdur. Zira ki, mal-mülk tələf olur gedir, amma söz qalır.

Cəlil Məmmədquluzadə

Cəlil Məmmədquluzadə 22 fevral 1869-cu ildə Naxçıvan şəhərində anadan olmuşdur. İlk təhsilini əvvəlcə mollaxanada, sonra isə üçsınıfli Naxçıvan şəhər məktəbində almışdır. 1887-ci ildə Qori Müəllimlər Seminariyasını bitirmiş, İrəvan quberniyasının Uluxanlı, Naxçıvan mahalının Baş Noraşen (indiki Şərur rayonunda Cəlilkənd), Nehrəm kəndlərində müəllimlik etmişdir (1887-1897). Kəndlərdə müəllim işlədiyi

illər ədibin gələcək yaradıcılığı üçün zəngin material vermişdir. 1889-cu ildə yazdığı “Çay dəstgahı” alleqorik mənzum dramı onun ilk əsərlərindəndir. Bir sıra kiçik hekayələrini, “Kışmış oyunu komediyasını və “Danabaş kəndinin əhvalatları” (1894; 1936 ildə nəşr olunmuşdur) povestini də bu dövrdə yazmışdır. 1895-ci ildə yayında Moskvaya və Peterburqa getmiş, bu şəhərin mədəni həyatı ilə tanış olmuşdur. Naxçıvanda və İrəvanda müxtəlif hüquq idarələrində çalışmışdır.

Elmi fəaliyyəti

1903-cü ildən Tbilisidə nəşr edilən “Şərqi-Rus” qəzeti redaksiyasında işləmişdir. C.Məmmədquluzadənin yazıçı və jurnalist kimi formalaşmasında “Şərqi-Rus” qəzeti və onun redaktoru Məhəmməd ağa Şahtaxtinskiyin mühüm rolu olmuşdur. “Poçt qutusu” adlı ilk mətbu əsəri, “Kışmış oyunu”, Lev Tolstoydan tərcümə etdiyi “Zəhmət, ölüm və naxoşluq” hekayələri ilk dəfə bu qəzetdə dərc edilmişdir. 1904-cü il noyabrında C.Məmmədquluzadənin “Şərqi-Rus” qəzetinin müvəqqəti redaktoru olmuşdur. 1905-ci ildə “Şərqi-Rus” bağlandığı zaman Məmmədquluzadə, jurnalist Ömər Faiq Nemanzadə və maarifpərvər tacir Məşədi Ələsgər Bağırzadə ilə şərikli bu qəzetin mətbəəsini alıb, ona “Qeyrət” adı vermişdir. 1905-1907-ci illərdə C. Məmmədquluzadənin ilk kitabçaları, (“Poçt qutusu”, “Usta Zeynal”, “Qurbanəli bəy”, “İranda hürriyyət”) “Qeyrət” mətbəəsində nəşr olunmuşdur. Həmin ildə C. Məmmədquluzadə Tiflisdə uşaqlar üçün məktəb və pansion açmışdı. 1905-ci ildə “Kavkazski raboçi listok” qəzetində Cənubi Azərbaycandan gəlmiş fəhlələrin ağır həyatını təsvir edən “Binəsiblər” və “Xeyirdua” məqalələri ilə çıxış etmişdi. C. Məmmədquluzadə həmin ildə “Novruz” adlı gündəlik qəzet

çıxarmağa icazə alsə da, azadlıq hərəkatının təsiri ilə mübariz satira orqanı nəşr etməyi daha münasib bildi.

İlk nömrəsi 1906-cı il aprelin 7-də çıxan “Molla Nəsrəddin” jurnalının nəşrinə başlamaqla o, Azərbaycanda, eləcə də türk-müsəlman dünyasında ilk dəfə satirik jurnalistikanın əsasını qoydu. Həmin vaxtdan o, Molla Nəsrəddin adı ilə tanındı. Mirzə Ələkbər Sabir, Nəriman Nərimanov, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Məmməd Səid Ordubadi, Ömər Faiq Nemanzadə, Əli Nəzmi, Əliqulu Qəmkəsar kimi yazıçı və jurnalistlərlə möhkəm ideya-yaradıcılıq əlaqəsi yarandı. C.Məmmədquluzadənin təbliğ etdiyi dərin demokratizm və azadlıq ideyaları jurnala ümumxalq məhəbbəti, beynəlxalq aləmdə böyük nüfuz qazandırdı. Mollanəsrəddinçilər Yaxın və Orta Şərqdə “Molla Nəsrəddin məktəbi” adlı qüdrətli mətbuat və ədəbiyyat məktəbi yaratdılar. “Molla Nəsrəddin” “Suri-İsrafil” (Azərbaycan), “Nəsimi-şimal” (İran), “Cəm” (Türkiyə), “Uklar”, “Yəşen” (Tatarıstan), “Tokmaq” (Türkmənistan), “Sinək” (Kırım) və s. satirik jurnallar üçün örnək oldu. Ə. Lahuti, A. Turkay, M. Dehxuda, Ə. Gilani “Molla əmi” ni özlərinə müəllim və ustad seçmişdilər. Jurnalın Rusiyadan başqa Asiya, Avropa və Amerikanın bir sıra ölkəsində də abunəçiləri var idi. Başqa mollanəsrəddinçilər kimi, C.Məmmədquluzadə də irtica və qaragüruhçuların arakəsilməz təqib və təzyiqinə məruz qalırdı. Çar hökuməti onu tez-tez məhkəmə məsuliyyətinə cəlb edir, “Qeyrət” mətbəəsində axtarışlar aparır, bəzən də “Molla Nəsrəddin” in nəşrini dayandırır. “Molla Nəsrəddin” jurnalı yazıçının M.Ə.Sabirlə ayrılmaz dost olmasında da böyük rol oynamışdır.

“Molla Nəsrəddin” jurnalı – Azərbaycan dilində satirik-yumoristik jurnal olaraq fəaliyyət göstərmişdir. “Molla Nəsrəddin” in birinci sayı 1906-cı il aprel ayının 7-də Tiflisdə (köhnə təqvimlə 20-də) işıq üzü görüb. 1906-1918-ci illərdə

Tiflisdə, 1921-ci ildə Təbrizdə, 1922-1931-ci illərdə Bakıda nəşr edilib. Redaktoru və müəllifi Cəlil Məmmədquluzadə olub. 25 il ərzində 748 nömrəsi (340-ı Tiflisdə, 8-i Təbrizdə, 400-ü Bakıda) çıxıb.

1920-ci ilin iyun ayında C.Məmmədquluzadə ailəsi ilə birlikdə Təbrizə köçmüş, 1921-ci ildə orada “Molla Nəsrəddin” in 8 nömrəsini çap etmişdir.

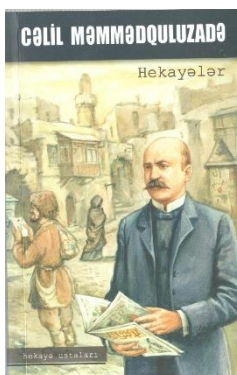
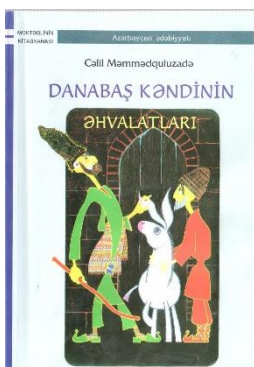
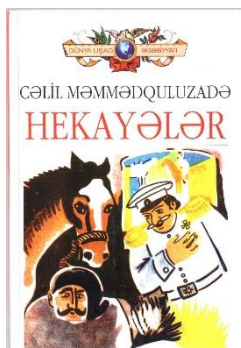
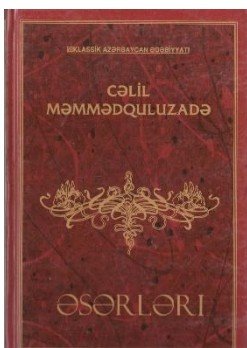
C.Məmmədquluzadənin əsərləri bir sıra dillərə tərcümə edilmişdir. Azərbaycan Respublikasında bir sıra küçə və mədəni-maarif müəssisəsinə (o cümlədən Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrına, Naxçıvan Muxtar Respublika Dövlət Ədəbiyyat Muzeyinə) C.Məmmədquluzadənin adı verilmişdir. Keçmiş Astraxan rayonu və şəhəri 1967-ci ildə onun şərəfinə Cəlilabad, vaxtilə müəllimlik etdiyi Baş Noraşen kəndi isə Cəlilkənd adlandırılmışdır. Naxçıvanda və Cəlilabadda heykəli qoyulmuşdur. Bakıda və Naxçıvanda ev-muzeyləri, Nehrəm və Cəlilkənd kəndlərində xatirə muzeyləri açılmışdır. Anadan olmasının 100 və 125 illik yubileyləri geniş qeyd olunmuşdur.

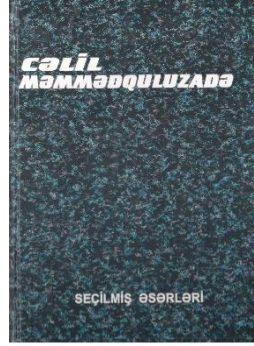
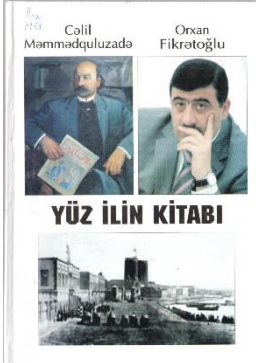
Son illərdə akademik İ.Həbibbəyli ədibin müxtəlif ölkələrdə (Fransa, Polşa və İranda) yaşayan nəvə-nəticələri ilə əlaqə yaratmışdır.

Görkəmli satira ustadı, ictimai xadim Cəlil Məmmədquluzadənin anadan olmasının 155 illik yubileyi ilə əlaqədar olaraq, bir sıra tədbirlər: kitab müzakirəsi, oxucu konfransı, icmal, oxucularla söhbət, rəsm və şeir müsabiqəsi, ədəbi-bədii gecə keçirilə bilər. Ədibi sevdirmək, yaradıcılığını gənc nəsələ və şagirdlərə tanımaq məqsədilə kitabxanada kitab sərgisi təşkil olunmalıdır. Sərgiyə müxtəlif başlıqlarla verilə bilər: “Azərbaycan satirasının bayraqdarı”, “Böyük müasirimiz”, “Şərqi böyük sənətkarı”, “Sizi deyib gəlmişəm”, “Bir ömrün aynası”, “Yeni məktəbin böyük təbliğatçısı”, “Qoca Şərqi güzgülü – Mirzə Cəlil”, “Zamanında sözünü deyən

ustad”, “Mətbuatımızın satira ustadı”, “Cəhalətə doğan günəş”, “Ölülər ölməzdir”, “Kiçik əsərlərin böyük ustadı-Mirzə Cəlil”, “Cəlil Məmmədquluzadə-milli istiqlal ədəbiyyatının sərkərdəsi”, “Mübariz jurnalist”, “Molla Nəsrəddin-həqiqətin səsi” və s. Ədibin müxtəlif illərdə çəkilmiş fotostendi, bundan başqa S.Rüstəmخانlının kitabları sərgidə öz yerini alır. C.Məmmədquluzadənin əsərləri ilə yanaşı müxtəlif ədiblərin onun haqqında yazdığı kitablar, materiallar da sərgidə nümayiş oluna bilər. Görkəmli şəxslərin ədib haqqında söylədikləri sitatlar və şeir parçaları sərginin daha da dolğunlaşmasına səbəb olar.

Kitab sərgisi

Görkəmli şəxsiyyətlər Cəlil Məmmədquluzadə haqqında

Artıq dərəcədə məharətlə yazılmış, məzmunu eynən həyatımızdan götürülmüş, ideyası inqilablı bu dram (Ölülər) müsəlmanların həyatında böyük rol oynayacaqdır. Paslanmış beyinləri pasdan təmizləyib ölmüş ruhlara can verən verəcəkdir.

Nəriman Nərimanov,
yazıçı, dramaturq

Sadəlik, təbiilik və real həyata yaxınlıq Məmmədquluzadə hekayələrinin əsas məziyyətləridir. Hər şeydən görünür ki, müəllif öz xalqının həyatını və dünyagörüşünü yaxşı bilir və incə müşahidə qabiliyyətinə malikdir... Məmmədquluzadənin başqa bir məziyyəti də onun müşahidə etdiyi həyatı canlı və anlaşılıqlı dil ilə, Şərqi yumorunun aydın xüsusiyyətləri ilə verə bilməsidir.

Firidun bəy Köçərli,
maarifçi, pedaqoq

Cəlil Məmmədquluzadədən çox şey öyrəndiyimə görə özümü xoşbəxt sayıram. Onun nəsr və dram əsərlərindən mən yığcamlıq, dil saflığı, fikir dəqiqliyi öyrənmişəm.

Çingiz Aytmatov,
Qırğız yazıçısı

Cəlil Məmmədquluzadənin indiki əsrin əvvəllərində dərin ictimai sarsıntılar dövründə Azərbaycan xalqının ümid və ideallarını ifadə etmiş və bununla birlikdə xalqların yeni taleyinin carçısı olmuşdur.

K. Markov,
rus yazıçısı

“Molla Nəsrəddin” jurnalı hindlilər arasında da böyük şöhrət qazanmışdı. Onu həmişə səbirsizliklə gözləyir, həvəslə oxuyurdular, ondan ayrılmaq istəmirdilər. Başa düşürdülər ki, onun satira atəşi tək cə Azərbaycan xanlarına, bəylərinə, ruhanilərinə qarşı deyil, həm də digər ölkələrdəki hakimlərə və ruhanilərə qarşı yönəlmişdir.

Krişan Candr,
Hindistan yazıçısı

Keçən il sentyabr ayında Bakıda çıxış edərkən mən böyük satirikimiz Mark Tveni xatırladım və onunla Məmmədquluzadəni müqayisə etdim. Axı Matk Tvenin Amerikada etdiyi kimi, Azərbaycan satirasının klassiki də öz vətəmində hər cür riyakarlıq, əclaflıq və ikiüzlülük pərdəsini cırıb atmışdır.

* * *

Mən yeni ulduz kəşf etmiş bir astronom kimi sevinirəm. Mən Azərbaycanın incəsənət səmasında yeni bir ulduz kəşf etmişəm.

Cozef Hort,
Amerika yazıçısı

Cəlil Məmmədquluzadənin təşəbbüsü ilə yaradılmış olan “Molla Nəsrəddin” təyyarəsi xeyli müddət respublikanın mədəniyyət-maarif işlərində, sonralar isə ölkəmizin müdafiə qüdrətinin möhkəmləndirilməsində yaxından iştirak etmişdir.

Adil Hüseynov,
tarix elmlər namizədi

Kitabxanada keçiriləcək ənənəvi tədbir forması kimi “*Onun adı məhəbbətlə çəkilir*” adlı **oxucularla söhbət** də keçirilə bilər. Tədbirdə kitabxanaçının dəyərli məlumatlarından sonra iştirakçılar və oxucular ədibin həyat və yaradıcılığı haqqında öz fikirlərini bildirirlər.

Kitabxanaçı: Mirzə Cəlil Azərbaycan ədəbiyyatını keşməkeşli dövrün tələbləri əsasında yeni-yeni, daha yüksək mərhələsi üçün hazırlanmış, o zamana qədər tayı-bərabəri olmayan bir jurnal yaratmış, onun naşiri, məsul redaktoru və “qara fəhləsi” olmuşdur. O özü kimi nəhəng istedadla malik olan bənzərsiz satirik şair M.Ə.Sabiri ədəbiyyatımız üçün kəşf etmiş, bədii sənətimizə yeni bir ab-hava gətirən “Molla Nəsrəddin” ədəbi cərəyanını yaradıb ona başçılıq etmiş, milli realizmi keyfiyyətə yeni mərhələyə qaldırmış nəsrimizi “Danabaş kəndinin əhvalatları”, “Usta Zeynal”, “Poçt qutusu”, dramaturgiyamızı “Ölülər”, “Dəli yığıncağı” və “Anamın kitabı” kimi heç vaxt öz bədii əhəmiyyətini itirməyəcək şedevrlərlə zənginləşdirmişdir. Ədibin kəskin tənqidi realizmi, öldürücü satirası yalnız zülm və istibdada, ictimai bərabərsizlik və hüquqsuzluğa qarşı deyil, eyni zamanda cəhalət, mövhumat, xurafat, nadanlıq və mənəviyyatsızlığa qarşı çevrilmişdir. O, xalqın həyat və

məişətindəki, şüur və düşüncəsindəki bütün mənfi cəhətləri tənqid atəşinə tutur, qüsur və nöqsanlarımızdan danışarkən bizi düşündürür və güldürür, bu cür gülüş isə bizdə keçmişimizlə bağlı müəyyən duyğular oyadır. C.Məmmədquluzadə qələminin gücü də elə bundadır.

I iştirakçı: Azərbaycanda onu müxtəlif adlarla tanıyırlar: Cəlil Məmmədquluzadə-bənzərsiz nasir, kiçik hekayənin böyük ustadı, qüdrətli dramaturq, vətəndaş publisist, azərbaycançılıq ideologiyasının yaradıcılarından biri, Azərbaycan ədəbiyyatında “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbinin, tənqidi realizmin banisi kimi geniş şöhrət qazanmış görkəmli yazıçı və ictimai xadimdir. Molla Nəsrəddin-ilk növbədə, yazıcının əsas gizli imzalarından biridir. Az sonra bu ad Cəlil Məmmədquluzadənin əbədi təxəllüsünə çevrilmişdir. Nəinki Azərbaycanda, bütün Şərqdə birinci satirik və rəngli karikaturalı mətbuat orqanları olan məşhur “Molla Nəsrəddin” jurnalının redaktoru və naşiri olması bu adı böyük sənətkar üçün daha da doğmalaşdırmışdır. Bu adda həmçinin Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığının cövhəri, aparıcı istiqaməti sayılan vətəndaşlıq cəsarəti, müdriklik, hazırcavablıq, uzaqgörənlik kimi keyfiyyətlər də ehtiva olunmuşdur.

II iştirakçı: Mirzə Cəlil – Azərbaycanda “mirzə” ifadəsi yazı-pozu ilə, bədii yaradıcılıqla məşğul olanların adlarının əvvəlinə əlavə olunur. Lakin belə xoşbəxtlik hər sənətkara qismət olmur. Bu mənalı kəlam son iki əsrə yaxın müddətdə yazıb-yaradan yüzlərlə yazıçı arasında cəmi bir neçə sənətkarın adında öz əksini tapmışdır. Mirzə Fətəli Axundov, Mirzə Şəfi Vazeh “mirzə” rütbəsini qazana bilmişlər. Yeni ədəbi məktəb yaratması, kiçik hekayənin böyük ustadı kimi məşhurlaşması, mübariz bir jurnala əsrin dördüdə biri qədər zaman ərzində böyük bacarıqla rəhbərlik etməsi Mirzə Cəlil adını daşımaq şərəfini bəxş etmişdir. Milli ədəbiyyatda mirzə adını daşıyan sənətkarları

birleşdirən əsas cəhət olan millilik, ziyalılıq və vətəndaşlıq Mirzə Cəlilin şəxsiyyət və yaradıcılığında özünün ən yüksək zirvəsinə çatmışdır. O, mənsub olduğu xalqın yorulmaz, fədakar, ayıq-sayıq, uzaqgörən, vətəndaş mirzəsidir. Bədii-publisist əsərlərini, əsasən, Mirzə Cəlil və “Molla Nəsrəddin” imzası ilə yazan, bütün kitablarında, tərcümeyi-hal sənədlərində müəlliflik, şəxsiyyət bildirən məqamlarda Cəlil Məmmədquluzadə kimi təsdiq olunan böyük ədibə Mirzə Cəlil adını xalq vermişdir. Əvvəlcə ona yaxın müasirləri və məslək dostları belə müraciət etmiş, sonra bütün xalq özünün böyük yazıçısını xüsusi ehtiramla bu cür adlandırmışdır.

Adı çəkilən Mirzələrin, o cümlədən Mirzə Cəlilin adındaki “mirzə” sözü “ustad” mənasını daşıyır. Bu ad indiki mənada ən azı xalq yazıçısı tituluna bərabərdir.

III iştirakçı: Cəlil Məmmədquluzadə-Mirzə Cəlil-“Molla Nəsrəddin” ayrı-ayrı tələffüz qaydalarına tabe olan sözlərdir. Lakin onların hamısı bir mühüm mətləbi çox dolğun şəkildə ifadə edir: Qüdrətli vətəndaş yazıçı.

Dünyaya göz açanda, özünün dediyi kimi hər yanı qaranlıq görən böyük Cəlil Məmmədquluzadə həmin “zülmət səltənətinə” və bu “səltənətin” doğurduğu saysız-hesabsız bəlalara qarşı kəskin, öldürücü satirik qələmi ilə çıxış etmiş, cəmiyyəti aşağıdan yuxarıya dildən ictimai xəstəliklərin, insan təbiətindəki qüsurların üstünə acı-acı gülməklə onu qəhr etməyə çalışmışdır. Mirzə Cəlilin ikinci adına çevrilən “Molla Nəsrəddin” i doğuran da məhz həmin ictimai zərurət idi.

Cəlil Məmmədquluzadə həmvətənlərini ətələtə nifrət etməyə çağırır, coşqun hərəkət, fəaliyyətə səsləyirdi. O, yazırdı: “Qərinələrlə millətimizin şirin canına milyonlarca ac mikroblar daraşib qanını sormaqdadır və məhz bu həşəratdır milləti xəstə edən! “Nicat, nicat” deməklə nicat yolu özü-özünə tapılmaz...”

Lazımdır mikrobları millətin bədənindən kənar eləmək! Yoxsa nə göz yaş tökməklə azarlı şəfa tapar, nə dua yazmaqla!”

IV iştirakçı: Hər bir sənətkarın dünyagörüşünün, həmçinin yaradıcılıq prinsiplərinin təşəkkülündə ictimai mühitin və eyni dərəcədə onu əhatə edən adamların, birinci növbədə isə həmfikirələrinin həlledici rol oynaması bir həqiqətdir. Başqa sənətkarlar kimi, Cəlil Məmmədquluzadənin də yaradıcılıq taleyində onun əməl dostlarının böyük xidmətləri vardır. Boynunda haqq-sayı olan adamları ədib sonralar dönə-dönə xatırlayıb onlara öz dərin minnətdarlığını bildirmişdir. Odur ki, indi, yazıçının yubileyini keçirdiyimiz günlərdə onun əməl dostlarını da xatırlamaq, onların da haqqında söhbət açmaq lazımdır.

V iştirakçı: Külliyyatdakı əsərləri nəzərdən keçirdikcə bir daha inanırsan ki, Mirzə Cəlilin yaradıcılığı Azərbaycan həyatının XIX əsrin sonlarından XX əsrin 30-cu illərinə qədər davam etmiş böyük və çox mürəkkəb, keşməkeşli bir mərhələsinin parlaq ədəbi salnaməsidir. Həm də bu müddətdə təkcə Azərbaycanın deyil, İran, Türkiyə, Rusiyanın, bəzi digər ölkələrin həyatında da az-çox ictimai mənə kəsb edən elə bir əhəmiyyətli hadisə göstərmək çətindir ki, ədib ona reaksiya verməmiş olsun. Mirzə Cəlilin əsərləri bu tarixi mərhələdə Azərbaycanda yaşayan insanların: fəhlə və kəndlilərin, ziyalıların, sinəsi dağlı ana və bacıların, arzusu gözündə qalmış Məhəmmədhəsən əmilərin, astagəl usta Zeynalların, hüquqları hər addımda tapdanan Novruzəlilərin, bütün varlıqları ilə biri İrana, biri Türkiyəyə, biri Rusiyaya, köklənmiş ziyalıların, anasının kitabını, ana dilini özünün həyat amalı kimi qəbul edən Gülbaharların parlaq bədii surətlər aləmi ilə zəngindir. Məlumdur ki, C.Məmmədquluzadə yaradıcılığı üçün tendensiyanın açıq, birbaşa ifadəsi səciyyəvi olmamışdır. O, yazıçılıq vəzifəsini gerçəkliyin dərin realist bədii təhlilini və

təsvirini vermək mənasında başa düşürdü və bu şəkildə də onu yerinə yetirirdi. Ədibin nəsrində yalnız kəskin, kinayəli tənqidi pafosu ilə yox, incə, mənalı düşüncəli lirik psixoloji təhkiyəsi ilə də diqqət cəlb etmişdi.

VI iştirakçı: Bütün və hər cür məhrumiyətlərə, hökumət orqanlarının etinatsızlıqlarına, hətta bir sıra hallarda aşkar maneçiliklərinə baxmayaraq, C.Məmmədquluzadə sovet dönəmində də yaradıcılığının əsas istiqamətini davam etdirmiş, çətin və mürəkkəb şəraitdə realizmin xüsusiyyətlərini, bəşəri zənginliyini, fəlsəfi bədii dəyərini itirməmiş, sənət prinsiplərinə xələl gəlməsinə qətiyyən yol verməmişdir. Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığı və parlaq fəaliyyəti həmişə ədəbi ictimaiyyətin, elmi fikrin diqqət mərkəzində olmuşdur. Hələ ilk hekayələrindən və “Molla Nəsrəddin” jurnalının ilk nömrələrindən demokratik ədəbi tənqid yaradıcılıq meydanına yeni, qüvvətli və çox orijinal bir istedadın gəldiyini görmüşdü. Məşhur alim və ədəbiyyat tənqidçisi, ilk “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi”nin müəllifi F.Köçərli “Molla Nəsrəddin” jurnalının 1906-cı ildə çıxan üç aylıq nömrələrini toplayıb, onlara gözəl bir icmal yazmış, məcmuənin “ağsaqqal” redaktorunu səmimiyyətlə alqışlamışdır.

VII iştirakçı: Sonralar Azərbaycanda cəlilşünaslıq ədəbiyyat sahəsində aparılan araşdırmaların məhsuldar istiqamətindən birinə çevrilmişdir. Yazıçının həyat və yaradıcılıq yolu çoxsahəli, ədəbi-ictimai fəaliyyəti ilə müxtəlif illərdə Mustafa Quluyev, Əli Nazim, Mirzə İbrahimov, Əli Sultanlı, Cəfər Xəndan, Məmməd Arif, Məmməd Cəfər, Əziz Şərif, Cəfər Cəfərov, Əziz Mirəhmədov, Mehbali Qasimov, Mir Cəlil, Abbas Zamanov, Firidun Hüseynov, Nazim Axundov və başqa tanınmış tədqiqatçılar, akademik və professorlar məşğul olmuş, qiymətli kitab və məqalələr çap etdirmişlər. Əlbəttə, bugünkü Azərbaycan Cəlil Məmmədquluzadə dövrünün Azərbaycanı

deyil. Çarizmin milli və ictimai əsarətindən, bolşeviklər dövrünün xalq düşməni elan olunmaq təhlükəsindən indi əsər-əlamət yoxdur. Sovetlərin radikal şüarları “Molla Nəsrəddin” jurnalının fəaliyyətini məhdudlaşdıran bürokratiya tarixin dərin qatlarında qalmışdır. Azərbaycanımız öz müstəqilliyini əldə etmişdir. Demokratiyanın hökm sürdüyü ölkəmizdə müxtəlif məsləkli yüzlərlə qəzet-jurnal nəşr edilir.

Tədbirin sonunda iştirakçılar Mirzə Cəlilin əsərlərindən parçalar səhnələşdirirlər.

Cəlil Məmmədquluzadənin vətənimizə sevgisi, vətənə, millətə olan məhəbbəti onun bütün əsərlərindən, ümumiyyətlə, hər kəlməsindən süzülüb ağ vərəqlərə tökülür. Onun hər sözü, hər kəlməsi vətən qoxuyur. Cəlil yaradıcılığı başdan-ayağa vətənə həsr olunur, desək, yanılmırıq. Bu məqsədlə kitabxanada silsilə tədbirlərlə yanaşı, Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığında vətənpərvərlik mövzusu başlığı altında “*Ustad Mirzə Cəlil*” adlı **səhnəcik** keçirilə bilər.

Səhnəcik kitabxananın azyaşlı oxucuları üçün nəzərdə tutulur. Bunun üçün kitabxanaçı hər hansı bir məktəbə üz tutur və məktəbin ədəbiyyat müəllimləri ilə qarşılıqlı olaraq tədbir hazırlayırlar. Təyin olunmuş vaxtda məktəblilər kitabxanaya gələrək “nağil otağında” öz yerlərini alaraq kitabxanaçı tərəfindən ədibin yaradıcılığı ilə yaxından tanış olurlar. Ədibin səhnələşdiriləcək əsəri ədəbiyyat müəllimi tərəfindən qıraətli formada oxunur.

Kitabxanaçı: “Sizi deyib gəlmişəm, ey mənim müsəlman qardaşlarım, o kəsləri deyib gəlmişəm ki, söhbətimi xoşlamayıb bəzi bəhanələr ilə məndən qaçıb gedirlər, məsələn, fala baxdırmağa, it boğuşdurmağa, dərviş nağılına qulaq asmağa, hamamda yatmağa və qeyri bu növ vacib əməllərə. Çünki hükəmalar buyurublar: sözünü o kəslərə de ki, sənə qulaq vermirlər. Ey mənim müsəlman qardaşlarım. Zəmanə ki,

məndən bir gülməli söz eşidib ağzınızı göyə açıb gözlərinizi yumub o qədər xa-xa edib güldünüz ki, az qala bağırsaqlarınız yırtılsın və dəsmal əvəzinə ətəkləriniz ilə üz-gözlünüzü silib “lənət şeytana” dediniz, o vaxt elə güman etməyin ki, Molla Nəsrəddinə gülürsünüz. Ey mənim müsəlman qardaşlarım! Əgər bilmək istəsəniz ki, kimin üstünə gülürsünüz, o vaxt qoyunuz qabağınıza aynanı və diqqət ilə baxın camalınıza”.

Cəlil Məmmədquluzadə publisistikası, nəsr və dram əsərləri ilə Azərbaycan ədəbiyyatını yalnız məzmunca deyil, formaca da zənginləşdirmişdir. Onun “Poçt qutusu”, “Usta Zeynal”, “İranda hüriyyəət”, “Qurbanəli bəy” kimi hekayələri, məşhur “Ölülər” komediyası Azərbaycan realizmi və satirası tarixində şərəfli yer tutur. Yaradıcılığında milli şüur (“Anamın kitabı”, 1919), məktəb tərbiyəsi, ümumiyyətlə, xalq maarifi (“Danabaş kəndinin məktəbi”, 1921) problemlərinə geniş yer verilmişdir. *Ədəbiyyat müəllimi Mirzə Cəlilin uşaqlar tərəfindən sevilən əsərlərindən birini – “Buz” hekayəsini oxumağa başlayır. Qeyd edək ki, “Buz” hekayəsi 1926-cı ildə yazıçı tərəfindən qələmə alınmışdır.*

Ədəbiyyat müəllimi-(nəql edən) Mən on yaşında, ya bəlkə bir qədər də artıq olardım. Xalam azarlamışdı. Hacı Mirzə Səttar həkimi gətirmişdilər ki, baxsın və müalicə eləsin. Demək, xalamın xəstəliyi o qədər də ağır deyildi və bunu mən ondan ötrü deyirəm ki, o vədələr, yəni qırx il bundan qabaq bizim şəhərdə iki nəfər müsəlman həkimi var idi: biri hacı Mirzə Səttar idi və digəri Məşədi Nurməmməd idi. Müsəlman həkim dedikdə o deyil ki, bunlar müsəlman idilər. Bu iki nəfərə onunçun müsəlman həkimi deyirdilər ki, bunlar həkimlik təhsillərini müsəlman məmləkətlərində almışdılar. Hacı Mirzə Səttar Təbrizdə oxumuşdu; hacı Nurməmməd də elə bizim öz şəhərimizdə nüsxəbənd kitablarının mütaləəsi ilə və təcrübə ilə

həkimliyi öyrənmişdi. Bunların da müalicəsi bir müxtəsərcə nəbzə baxandan sonra ciblərindən xəstəyə kinə və həb və işlətmə verməkdən ibarət idi. Bu müsəlman həkimlərindən savayı şəhərimizdə rus həkimləri də var idi. Rus həkimi bunlara o səbəbə deyirlərdi ki, bunlar Rusiyada və bəlkə Avropada təhsil tapmışlardı. Və çün bizim camaatın arasında bu etiqad var idi ki, “rus həkimləri” müsəlman həkimlərindən artıq təhsil görmüş və təcrübə hasil etmişdilər, onunçun da ağır xəstəlik ittifaq düşəndə həmişə rus həkimlərini haziq hesab edib onları dəvət edərdilər; savayı kasıb-kusubdan. Bunlar iki abası fayton pulunun, bir manat rus həkiminin həqqi-zəhmətindən və yarım manat aptek xərcindən qaçmaq babətindən Hacı Mirzə Səttara, ya Məşədi Nurməmmədə qane olub, beş-altı şahı ilə həkimi də və dava-dərmanı da ötüşdürərdilər. Demək, müsəlman həkim çağırmaq istəyəndə, buradan bilmək olardı azarlımın azarı yüngüldür. Amma “rus həkimi” gətirənlərin də mənası bu idi ki, xəstənin halı qorxuludur.

Hacı Mirzə Səttar xalama baxıb gedəndən bir saat sonra gördüm ki, xalamın əri Məşədi Zülfüqar bir köhnə faytonda bir rus papaqlı kişi ilə gəlib yendilər. Bu rus papaqlı kişi rus həkimi imiş. Buradan mən anladım ki, xalamın işi xarəbdır. Mən də uzaqda durub, həkimin xalama baxmağına tamaşa edirdim. Xülasə, baxdı qurtardı və bilmirəm nə dedi, nə demədi və həkim faytona minib gedəndə xalamın əri tələsik mənə bir qəpik verdi və dedi: “Bala, tez ol, durma, tez, tez bir qəpiklik buz al gətir, ver evə ... həkim deyirdi...” Və xalamın əri bu sözləri bir də təkid edəndən sonra anama xəlvətcə nəsə dedi. Evdən bir dəne boş dava şüşəsini əlinə alıb mindi faytona həkimin yanına və sürüb getdilər. Və Fayton istəyirdi uzaqlaşa, atam evimizə tərəf ucadan dedi: “Ay uşaq, buzu yaddan çıxartmayın.” Bunlar gedəndən sonra anam da həkim gələndə ördüyü çarşafı yerə tullayıb, çökdü xalamın yanına və bu da mənə təkid elədi ki,

durmayım, tez qaçım bazara buzun dalıyca; çünki məlum oldu ki, həkim tapşırıb ki, xalamın ürəyinin üstünə əlbəttə buz qoysunlar və ürəyi sakit olmayınca buzu götürməsinlər. Mən üz qoydum bazara tərəf. Xəyalımda qoymuşdum gedəm düz baqqal çarşısına və buzu alam gətirəm. Və şəhərdə ordan da savayı bilmirdim harada buz satırlar. Evimizdən ayrılanda çox da tələsmirdim, amma xalamın yalvarmağı yadıma düşəndə bir qədər ayaq götürdüm; çünki yazıq xalam dərin gözlərini güclə mənə tərəf çöndərib belə yalvarırdı: “Qurban olsun sənə xalan, ürəyim pörşələndi, buzu tez gətir.”

Hacı Bayramın küçə qapısının qabağından keçəndə itləri həyətdən başladı hürməyə. Mən əlimə ehtiyat üçün iki daş aldım, qapını örttdüm, keçdim. İt küçəyə çıxmadı və həyətdən itin yorğun “hov, hov” səsi gəlirdi. Bu it hərçənd çox qoca bir it idi və yol ilə ötüb keçənlər ilə də çox bir acığı yox idi və olmazdı. Hacı Bayramın oğlu, mənim küçə yoldaşım Şirəli, mən həmişə onların qapısından ötəndə haman qoca körəyi çağırardı küçəyə və itini küşkürərdi üstümə və özü də, iti də (məni) bir qədər qovalardılar, amma tuta bilməzdilər; çünki it o qədər qoca idi ki, bir az mənə tərəf hücumdan sonra tez yorulardı, durardı və ancaq gücsüz və əlacsız durduğu yerdə “hov, hov” edərdi. Və mənə xoş gələn o idi ki, itin bu xasiyyətinə Şirəlinin elə bərk acığı tutardı ki, məni boşlayıb başlardı yazıq qoca iti daşlayıb incitməyə. Bu da mənə, nəhayət, xoş gələrdi. Belə olanda Şirəli itin acığını dönüb istərdi məndən alsın və çox vaxt olardı ki, biz bir-birimizlə söyüşərdik və çox vaxt da elə savaşırdıq ki, yol adamları bizi gəlib aralardılar. Çünki dəxi Şirəli qapıda görsənmədi, mən də itin hürməyinə qulaq vermədim və xalamı da mülahizə elədim; yəni bir növ yazığım gəldi və keçdim getdim. Baqqal çarşısına yetişdim və bir qəpiyi uzatdım verdim buz satana. Bu da bir çuxur yerə əlini uzatdı, yarpaqların və samanın altından bir yekə buz parçası çıxartdı, mənim bir

qəpiyimə baxdı və buza baxdı, bunu iki böldü və yekəsini bir kələm yarpağına бүkdü, verdi mənə. Buzun ağırlığı olardı təxminən beş girvənkə. Buzu aldım əlimə və sərin baqqal rastasından çıxdım günün qabağına. Hava şiddətli isti idi. Yayın orta ayı idi və başımın üstündəki nisfünnehərin günü əgər bir imam möcüzü ilə göydən yerə düşə bilsəydi, düz mənim kəlləmə düşərdi. Mən istidən qan-tərin içində idim və bir yandan alnımın təri damcı-damcı axırdı və bir yandan da buz şiddətnən əriyib süzələnirdi. Yerdən bir təmiz daş götürmüşdüm, hərdən bir buzun böyrünə vurub əzirdim və basırdım ağzıma və alnıma. Gəldim çatdım hacı Bayramın qapısına. İtin səsi gəlmirdi. Şirəli genə görsənmirdi. Hacı Bayramın darvazasının qabağına yetişəndə özüm də deyə bilmərəm ki, niyə dayandım. İtin genə səsi gəlmir. Heç kəs nə qapıda, nə küçənin bir yanında görükmür; yəqin ki, istinin zərbindən hərə bir kölgə yerə pənah gətirib. Adətkərdə olmaq yaman imiş və mənim də adətim buna idi ki, bircə gün də olmayıb ki, bu darvazanın qabağından ötüb keçəndə ya it mənim qabağıma çıxmasın, ya Şirəli çıxmasın. Və məlum ki, bunların da biri çıxanda mənim üçün burada məşğuliyyət olmasın, ya iti daşlamayım, ya Şirəliylə söyüşməyim və hərdən bir də onunla dalaşmayım. Bəs neyləyim? Bir çarəm buna qaldı ki, yerdən iki dənə qıvraq daş götürdüm, öz evimizə tərəf bir qədər də uzaqlaşdım ki, bir həngamə törəsə, mənə əli çatan olmasın. Və geri çönüb daşın birini tulladım hacı Bayramın darvazasına və qaçdım, daha da uzaqlaşdım. Daldan köpəyin səsinə eşidirdim. Qoca it xahi-nəxahi çıxmışdı qapıya və xahi-nəxahi öz vəzifəsini ifa edirdi. Əlimdəki o biri daş da tulladım. Daş itin başının üstündən ötüb getdi şaqqıltı ilə dəydi hacı Bayramın darvazasına. Burada köpək deyəsən acığa düşdü; çünki mənə tərəf başladı hürməyə. Mən qorxumdan qaçdım, bir qədər uzaqlaşdım və çönüb geri baxanda gördüm ki, itin dalıyca Şirəli

də mənə tərəf hücum edir. Siz elə bilməyin ki, mən onlardan ehtiyat eləyirdim; bir zərrəcə eləməirdim. Çünki bilirdim ki, köpəyin nə dişi var mənə tutsun, nə taqəti var mənə güc gəlsin. O ki, Şirəli idi, onun öhdəsindən hər halda gələ bilərdim. Buzu qoydum yerə, gördüm ki, od kimi isti torpağa buz cızıltı ilə yapışib az qaldı havaya uçsun. Suyu axa-axa buzunu tez torpağın içindən götürdüm tulladım divarın kölgəsinə və qaçdım yerdəki daşlara tərəf və qabağıma gələn daşları yerdən qapıb başladım Şirəliyə tərəf tullamağa. Bu da mənə baxıb, durdu mənə daşa basmağa. Köpək də ancaq mən atdığım daşlara özünü çırpırdı və bundan başqa sahibinin oğluna bir qeyri kömək göstərə bilmirdi. Biz həmi bir-birimizi daşlayırdıq, həmi bir-birimizi söyürdük. Hətta mən ona burada hirsimdən elə bir söyüş göndərdim ki, Şirəli qeyzindən ağladı və haman söyüşü ağlaya-ağlaya mənə geri qaytaranda öz atası hacı Bayram həyətdən eşitdimi, eşitmədimi, ancaq gördüm ki, kişi düz gəldi yapışdı oğlunun qulağından və çəkə-çəkə apardı həyətinə və dübarə həyətdən çıxdı, mənə tərəf səsləndi: “Ədə, vələdüzzina, düz yolunna çıxıb gedə bilmirsən?”

Mən dinmədim və oturdum divarın dibində. Ürəyim elə yanırdı, az qalırdım yerdəki buzunu götürəm soxam boğazıma. Buz da öz işində, əriməkdə idi. Genə özümü saxlaşdırma bilmədim və əlimdəki daşın buzunu bir tərəfini əzdim basdım ağzıma və bir alma yekəlikdə qalan buzunu istədim genə qoyam yerə. Ancaq burada xalam yadıma düşdü və istədim duram qaçam evə və qalan buzunu yetirəm azarlıya. Və burada baxdım ki, Şirəli durub darvazasının ağzında və mənə tərəf baxır. Mən də dinmədim və düşdüm yola, evimizə tərəf. Burada Şirəlidən elə bir söz eşitdim ki, dəxi məcbur oldum dayanam və ona cavab verəm. Şirəli uzaqdan mənə haraylayırdı: “Hə, beləcə it kimi qorxub qaçarsan ha!”

Allahü-əkbər.... Axı bu söz yaxşı söz olmadı. Burada Şirəli mənə hər nə desə idi, genə qulaq ardına vurub özümü yetirərdim evə; çünki xalamın ərindən də qorxurdum və bir az da anamdan qorxurdum. Amma axı allah görür ki, Şirəli nahaq söz danışdı; çünki mən onun nəyindən qorxdum ki!... İndi gedirəm evə. Mən çöndüm dayandım və Şirəliyə belə söz qaytardım: “Ədə, köpək oğlu köpək, mən sənin nəyindən qorxurdum?”

– “Köpək oğlusan da, it oğlusan da!”

Biz başladıq bir-birimizə yavıq gəlməyə. Ehtiyat üçün buz tikəsini genə qoydum divarın dibinə və o mənə, mən ona yavıq gəldik, gəldik və bir-birimizə söyə-söyə yetişdik, çatışdıq və düşdük yumruq döyüşünə və sonra da əlbəyaxa olduq. Bir az bir-birimizi cırmaqlayandan və kötəkləyəndən sonra bir də gördüm ki, bir qoca kişinin qucağındayam. Bir nəfər də çarşafli arvad və bir-iki də oğul-uşaq Şirəlini çəkə-çəkə apardılar evlərinə tərəf. Mən istədim qoca kişinin əlindən dartınıb çıxam, hərifin üstünə hücum edəm, burada mən birdən ayıldım, sakit oldum. Kürəyimdən naqafil bir bərk yumruğu hiss edən kimi başımı qalxıxdım. Məni vuran xalamın əri idi. Bundan onun hirsli hələ soyumadı; yumruğunu qalxızmışdı yenə yendirsin, qoyub qaçdım evə tərəf. Xalamın ərini dalımcən gələn görmədim, yəqin ki, o da bazara tərəf getdi. Sonra bildim ki, gəlib evdə məni bazardan gəlmiş görməyib, qayıdıb bazara ki, buzu özü alıb gətirsin. Utandığım azarlının yanına getmədim; ancaq anam uzaqdan məni görəndə bircə bunu dedi: “A balam, sənin görüm ciyərin yansın! Necə ki, yazıq azarlı arvadın ciyərini yandırdın”. Xalam məni çox istərdi; onunçün da sonra mən bildim anam mənə bu qarğıışı eləyəndə xalam anama belə deyib: “Ay qız, Sara, sən həzrət Abbas, uşağa elə qarğış eləmə!” Bir neçə gündən sonra xalam vəfat etdi. Mən o günü nə ağladım, nə də dərd elədim, necə ki, cəmi mənim kimi bacı uşağı xalasınn ölümünə nə ağlar və nə dərd elər. Bununla belə bircə şey

yadımdan çıxmadı və indiyə kimi məni gahdan bir narahat etməkdədir. Nədi o? - Onun adı “buz” dur. Xüsusən yay fəsilləri ki, bir tərəfdən bizim isti iqlimdə ki, yayın istisinin şiddətindən nəinki xəstələr, bəlkə salamat adamın da vaxt olur ki, ciyəri yanır. Və yay fəsli arabalarda daşınan ağ və təmiz duru buz kərpiclərini görəndə xalam yadıma düşür və öz-özümə deyirəm: o xoşbəxt ki, indi onun ürəyi yanır, bu buzunu aparıb ona verəcəklər ki, ürəyi sərinlənsin. Və çox-çox daha da xoşbəxt adamlar var ki, bu buzlar onların ləzziz yeməkləri və marojnalarına sərf olunur. Amma mənim xalam odlu qızdırmanın içində ürəyi yanmaqda olduğu halda, bircə tikəsinə həsrət qaldı və iki gün sonra ölüb getdi. Kimin qüsuru ucundan? Mənimmi, ya yox? Kimdədir taxsır? Məndədirmi ki, itlər ilə dalaşmağa məşğul olub, xalamın buzunu odlu torpağın içində əritdim? Ya bəlkə günahkar təbiətdir ki, daş kimi bərk bir buzunu istidən suya döndərir? Ya bəlkə günah heç birimizdə deyil? Ondən ötrü ki, mən tək tərbiyə görməyən on yaşında bir uşağın həmin rəftarı çox təbiidir, necə ki, buzun gün qabağında əriməyi təbiidir. Məqsəd suallara cavab vermək və belə-belə fənni məsələləri açmaq deyil. Və heç bir məqsəd yoxdur. Ancaq hər bir yay fəsli küçələrdə arabalarda buz sallarını görəndə, bir tərəfdən o buzunu şampanskilərə və ləzzətli marojnalara işlədən xoşbəxtlər gözümlə qabağına gəlir və eyni zamanda xalamın “ciyərinin yanması” yadıma düşür. Nə qədər ki, uşaq idim, yadıma düşməzdi; elə ki, yekəlib ağımlı kəsdi, buz əhvalatı mənə hər bir yeri düşəndə dərd olur. Bir tərəfdən də on dörd yaşında olduğum vaxt ölümcül azarlı xalamı bir qəpiklik buza həsrət qoymağım yadıma düşür.

Tədbirin sonunda sözügedən hekayə iştirakçılar tərəfindən səhnələşdirilir.

Görkəmli dramaturq Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığını və keçirdiyi ömür yolunu tanımaq məqsədilə

“Səni deyib gəlmişik, ustad!” adlı “ekskursiya” keçirilə bilər. Ekskursiya zamanı bir sıra oxucular kitabxanaçı tərəfindən ədibin ev muzeyinə ziyarət edirlər. Muzey bələdçisi kitabxanaçıdan sonra gələnlərə ədib haqqında dəyərli məlumatlar verir.

Kitabxanaçı: Mirzə Cəlilin ədəbiyyatımızda, milli mədəniyyətimizdə müstəsna xidmətləri olmuşdur. 1890-cı illərdə böyük yazıçı Cəlil Məmmədquluzadə Nehrəm kənd məktəbində müəllim işləyib və burada diyarşünaslıq muzeyi təşkil edib. Muzeydə Azərbaycan tarixinə aid, habelə etnoqrafik materiallar toplanmışdı. Cəlil Məmmədquluzadə bu sahədə fəaliyyətinə görə Xalq məktəbləri müdiriyyətinin də təşəkkürünü alıb. Bu gün Naxçıvan Muxtar Respublikasında yazıcının adı ilə bağlı yerlərdə yaradılan üç xatirə muzeyi fəaliyyət göstərir. Bu muzeylərdən biri Cəlil Məmmədquluzadənin doğulub boya-başa çatdığı Naxçıvan şəhərində, digər ikisi isə ədibin müəllimlik etdiyi Babək rayonunun Nehrəm kəndində və Şərur rayonunun Cəlilkənd kəndindədir. Bundan başqa, Naxçıvan Muxtar Respublikası Dövlət Ədəbiyyat Muzeyi də böyük yazıcının adını daşıyır. Əlbəttə, bütün bunlar Mirzə Cəlil sənətinə dövlət qayğısı və ümumxalq məhəbbətinin nəticəsi kimi dəyərləndirməlidir. Yazıcının Bakı şəhərində yaradılmış xatirə muzeyi də özündə maraqlı tarix yaşadır. Məlumdur ki, C.Məmmədquluzadə eyni zamanda, Azərbaycanda ilk satirik jurnalının, bütün Yaxın Şərqdə geniş yayılmış və şöhrət qazanmış “Molla Nəsrəddin” in yaradıcısı və nəşiri olub. Jurnal əvvəllər Tiflisdə (1906-1917), sonra Təbrizdə (1921), daha sonra Bakıda (1922-1931) nəşr olunub. Azərbaycan Xalq Komissarları Sovetinin sədri Nəriman Nərimanov 1921-ci ildə Cəlil Məmmədquluzadəni Bakıya dəvət edib və həmin il iyunun 21-də indi muzeyin yerləşdiyi mənzilin açarını şəxsən özü ona təqdim edib. Jurnal Bakıda nəşr olunarkən onun redaksiyası da,

mətbəəsi də elə burada, Mirzə Cəlilin mənzilində yerləşirdi. Bu mənzil Cəlil Məmmədquluzadə ilə yanaşı, digər “Molla Nəsrəddin”-çilərin də xatirəsini özündə yaşadır. Köhnə Dağlı məhəlləsinin dar, dolanbac yollarını keçib yazıçının ev muzeyinə üz tuturuq. Mirzə Cəlil ömrünün (1869-1932) 10 ilini bu evin divarları arasında keçirib. Amma bütün həyatı, yaradıcılığı bir otaqlara cəm olunub. O, xalqının fədakar, uzaqgörən, vətəndaş Mirzəsidir. Bu adı ona kiçik hekayələrinin böyük ustadı kimi məşhurlaşmağı, mübariz bir jurnala əsrin dördüdə biri qədər rəhbərlik etməyi qazandırmışdı. Mirzə Cəlil yaradıcılığa “Çay dəstgahı” alleqorik əsəri ilə başlamışdı. İşlə bağlı kəndləri gözdikcə, millətin əzablarını gördükcə yazırdı: “Kışmış oyunu”, “Danabaş kəndinin əhvalatları”, “Poçt qutusu”... 1906-cı ildə “Molla Nəsrəddin” jurnalı ilə oxucularla görüşən Cəlil Məmmədquluzadə “Sizi deyib gəlmişəm”– dedi. Jurnalın ilk sayları, hələ də aktuallığını itirməyən illüstrasiyalar muzeyin ən maraqlı eksponatlarındanır. 1978-ci ildə respublikamıza rəhbərlik edən Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyətlərinin ev-muzeylərinin yaradılması barədə qərar qəbul olunmuşdu. Cəlil Məmmədquluzadənin ev-muzeyi də həmin qərar əsasında yaradılıb. Yazıçının həyat və yaradıcılığının müxtəlif dövrlərini əhatə edən nümunələrlə tanış olduqdan sonra onun yazı stolunun yanında ayaq saxladıq. Stolun bir küncündə yazılmışdı: “Dünyada hər bir kəs üçün sözdən böyük yadigar yoxdur”.

Bələdçi: Azərbaycan xalqının böyük oğlu, görkəmli yazıçı, qüdrətli dramaturq, xalq müəllimi, ictimai xadim ardıcıl demokrat, publisist və fədakar jurnalist, Şərqdə ilk satirik “Molla Nəsrəddin” jurnalının yarıdıcılarından biri 25 illik bir dövrdə onun redaktoru olmuş Cəlil Məmmədquluzadənin ev-muzeyi onun Təbrizdən Şimali Azərbaycana Bakıya

qayıtdıqdan sonra yaşayıb yaratdığı mənzildə (1920-1932-ci illər), Süleyman Tağızadə küçəsi, 56 (tarixi adı Köhnə poçt küçəsi, 64) Azərbaycan hökumətinin müvafiq qərarı ilə 1978-ci ildə yaradılmış və fəaliyyət göstərir.

Muzeyin yerləşdiyi bina XIX əsrin axırları XX əsrin əvvəllərinə aid tarixi memarlıq və mədəniyyət abidəsidir. 1994-cü il dekabr ayının 28-də, Cəlil Məmmədquluzadənin anadan olmasının 125 illik yubileyinin təntənələri ərəfəsində ədibin ev-muzeyinin ekspozisiyasının açılışı olmuşdur. Açılışda respublika prezidenti Heydər Əliyev, hökumət və dövlət nümayəndələri, görkəmli yazıçılar, mədəniyyət və incəsənət xadimləri iştirak etmişlər.

Muzeyin ekspozisiyası 5 zalda yerləşir. Ümumi sahəsi 185 kv. m olan muzeyin ekspozisiyası 96 kv. m sahəni əhatə edir.

Birinci otaq - ədibin uşaqlıq, gənclik və təhsil illərini, məktəbdarlıq fəaliyyətini, ilk yaradıcılıq addımlarını və ictimai mühitini əks etdirən materiallarla zəngindir.

İkinci otaq - memorial cəhətdən qonaq otağıdır. Bütün digər otaqlar kimi memoriallığı əsasən saxlanmışdır. Bu otaq da Cəlil Məmmədquluzadənin ailəsinə aid olan ev əşyaları ilə bərabər ədibin ilk jurnalistik fəaliyyəti, hekayə yaradıcılığını əks etdirən materiallarla zəngindir. Burada həm də görkəmli rəssamların da Cəlil Məmmədquluzadənin əsərləri mövzusunda işlədikləri təsviri sənət nümunələri öz əksini tapmışdır.

Üçüncü otaq - yataq otağıdır. Bu otaqda ədibin şəxsi əşyaları və ailə həyatı ilə bağlı materiallar nümayiş olunur. Muzeyə gələnlər Mirzə Cəlilin ailəsi və ailə üzvləri haqqında maraqlı biliklər əldə edirlər.

Dördüncü otaq - ədibin dramaturgiyasını, bədii nəsrini “Molla Nəsrəddin” jurnalının Tiflis və Təbriz dövrünü əks etdirən tarixi sənədlər, fotolar, təsviri əsərlər və digər materiallarla zəngindir.

Beşinci otaq - ədibin iş otağı “Molla Nəsrəddin” jurnalının redaksiya otağıdır. Bu otaqda nümayiş olunan materiallar ədibin həyat və yaradıcılığının 1922-1932-ci illər dövrünü əhatə edir. Otaqda tamaşaçılar həm də C.Məmmədquluzadənin dünya şöhrətini əks etdirən xəritə ilə tanış ola bilərlər. Hər il muzeyin ekspozisiyasına 6 minədək tamaşaçıya, 400-ə yaxın ekskursiya aparılır.

1920-ci ilin iyun ayında C.Məmmədquluzadə ailəsi ilə birlikdə Təbrizə köçmüş və 1921-ci ildə orada Molla Nəsrəddinin 8 nömrəsini çap etmişdir. 1922-ci ildə “Molla Nəsrəddin” in nəşrini burada davam etdirmişdir. “Yeni yol” qəzetinin redaktoru, Ümumittifaq Mərkəzi Yeni Əlifba Komitəsinin üzvü, Bakı Tənqid-Təbliğ Teatrının təşkilatçılarından olmuş, “Maarif və mədəniyyət”, “Yeni kənd”, “Şərq qadını” (indiki “Azərbaycan qadını”) və s. mətbuat orqanlarında fəaliyyət göstərmişdir. 20-ci illərin ikinci yarısından etibarən C. Məmmədquluzadənin həyatında ciddi sarsıntılar dövrü başlanmışdır. Onun baş redaktoru olduğu “Molla Nəsrəddin” jurnalına ciddi senzura nəzarəti qoyulmuş, jurnalın nəşri üçün ayrılan dövlət vəsaiti (dotasiya) azaldılmışdı. Hətta “Molla Nəsrəddin” jurnalının Mübariz Allahsızlar Cəmiyyətinin orqanı kimi fəaliyyət göstərməsi məqsəduyğun hesab edilmişdi. Bir çox dövlət səviyyəli toplantılara, ədəbi-mədəni tədbirlərə dəvət edilməməsi, dövrü mətbuatda haqqında çap olunan yersiz tənqidi məqalələr də böyük demokrat ədib üçün gözlənilməz mənəvi-zərbələrə çevrilmişdir. Bütün bunlar yazıçının sağlamlığını ciddi surətdə sarsıtmışdı. Cəlil Məmmədquluzadə 40 illik yaradıcılığı boyu müxtəlif janrlarda (dram, hekayə, povest, şeir, publisistika, ədəbi tənqid, xatirə və s.) yazdığı əsərləri ilə realist Azərbaycan ədəbiyyatının yeni, yüksək pilləyə qalxmasında müstəsna rol oynamışdı. C. Məmmədquluzadə ədəbi və estetik görüşlərində realizmin

ardıcıl tərəfdarı, mübariz təbliğatçısı və nəzəriyyəçisi idi. M. F. Axundov ənənələrinə əsaslanan C. Məmmədquluzadə sənətdə mücərrədliyə, formalizm təzahürlərinə, bitərəflik və ideyasızlıq meyillərinə qarşı kəskin mübarizə aparırdı. Ədəbiyyatı və mətbuatı bütün xalqın, hətta sadə, savadsız, avam adamların malı etmək onun əsas yaradıcılıq qayələrindən idi. O, “qələmlə təşəxxüs satan” məsləksiz yazıçıları – “şeyr bülbülləri” ni hiddətlə tənqid edirdi. Hələ “Danabaş kəndinin əhvalatları” povesti və ilk hekayələri ilə C. Məmmədquluzadə tənqidi realizm yolunu tutmuşdu. Bu əsərlərdə o zamankı Azərbaycan kəndində hökm sürən feodal-patriarxal münasibətlər, çar məmurlarının və din xadimlərinin özbaşınalığı, şüurlarda və məişətdəki gerilik, mövhumat və xürafat, qadınların acınacaqlı taleyi, tərəqqi və dirçəlişə çağırان böyük vətəndaş yangısı ilə qələmə alınmışdı. C. Məmmədquluzadə öz qələm və məslək dostları ilə birgə Azərbaycan satirasını daha da inkişaf etdirərək, ona demokratik məzmun verdi. Onun “Poçt qutusu” (1905), “Usta Zeynal”, “İranda hüriyyəət” (1906), “Qurbanəli bəy” (1907) kimi hekayələri, məşhur “Ölülər” mühitinin rəzalətlərini nifrətlə damğalamış, işıqlı həyat haqqında arzuların tərcümanı olmuşdur. İlk dəfə 1916-cı ildə Bakıda tamaşaya qoyulan “Ölülər” komediyası “baltanı dibindən vuran” (Ü. Hacıbəyov), “İdeyası inqilabi” (N. Nərimanov) bir əsər kimi hərərlə qarşılanmışdı. C. Məmmədquluzadənin yaradıcılığında milli şüur, mənsub olduğu xalqın müstəqilliyi və taleyi (“Anamın kitabı”, 1919), ailə məktəb tərbiyəsi, ümumiyyətlə, marifçilik ideyaları (“Danabaş kəndinin məktəbi”, 1921) və s. problemlər də geniş yer almışdı. Erməni və Azərbaycan münəqişəsi mövzusunda yazılmış birpərdəli “Kamança” (1920) pyesində xalqımızın dərin humanizmini böyük sənətkarlıqla təcəssüm etdirmişdir. “Dəli yığıncağı” (nəşri 1936) komediyasında feodal-patriarxal münasibətləri, fanatizm kəskin tənqid atəşinə

tutulur. Bədii yaradıcılıqda da olduğu kimi, publisistikasında da əsasən, satirik janrlardan istifadə etmişdir. O, çarizm, sosial ədalətsizlik, fanatizm, xurafat, cəhəlat və nadanlıq, Qərb imperializmi və Şərqi istibdadı əleyhinə çevrilmiş yüzlerce publisistik məqalə, felyeton və satirik miniatürün müəllifidir. Həmçinin müxtəlif satirik təsvir üsulları ilə II Nikolay, Məmmədəli şah, Sultan Əbdülhəmid, Kayzer Vilhelm və b. böyükləri ifşa edirdi. Digər dünya demokrat yazıçıları və M. F. Axundov məzlumlar ələ, “dəyənək” almağa, zalımlara qarşı qəti mübarizə aparmağa çağırırdı. “Cümhuriyyət” (1917) adlı əsərində xalq hakimiyyəti, demokratik respublika tələbi irəli sürülürdü.

C. Məmmədquluzadənin publisist əsərlərində milli məsələdən, İran və Türkiyə inqilablarından, qadın azadlığı, maarif, ədəbiyyat, incəsənət, ana dili və s. ictimai-mədəni tərəqqi problemlərindən bəhs edilir, qabaqcıl fikirlər yürüdülürdü. Çoxcəhətli, dərin bilik sahibi olan ədib Dəvini, Epikür və Sokrat, Şekspir və Şiller, Kant və Spinoza, Holbax və Leybnits, Qlinka və Bethoven, Derjavin və Puşkin, Zərdüş və Mani, müxtəlif siyasi, fəlsəfi, dini, sosioloji cərəyanlar haqqında yazmış, mürtəce ideyaları rədd etmiş, Bəşər dühasının mühüm nailiyyətlərinin təbliğinə çalışmışdır. 1922-1930-cu illərdə C. Məmmədquluzadə “Molla Nəsrəddin”i mübariz mətbuat orqanlarından birinə çevirmək üçün səylə çalışmış, gənc yazıçı və rəssamların böyük bir nəslini satirik jurnalistika sahəsində işləməyə hazırlayırdı. Jurnalın bu illərdə çıxan nömrələrində C. Məmmədquluzadə satiraya yeni ictimai məzmun vermək məqsədilə ciddi yaradıcılıq axtarışları aparırdı. O, publisistikası, nəsr və dram əsərləri ilə Azərbaycan ədəbiyyatını janr və formaca da zənginləşdirmişdir. Xüsusilə də, kiçik hekayənin böyük ustası hesab edilirdi. Hekayələri sosial mətləbləri son dərəcə yığcam formada, məharətlə əks etdirmək baxımından

dünya ədəbiyyatının kamil nümunələri sırasında durur. C. Məmmədquluzadənin zəngin bədii irsi, “Molla Nəsrəddin!” jurnalı təkcə Azərbaycanda deyil, Yaxın və Orta Şərqdə, xüsusilə İran və Türkiyədə ədəbi-ictimai fikrin, maarifçi-demokratik hərəkatın inkişafına təsir göstərmişdir.

Məktəblərdə yuxarı sinif şagirdləri ilə bərabər, kiçik yaşlı şagirdlər də onun əsərlərini oxuyur. Kiçik və orta yaş qrup oxuculara Cəlil yaradıcılığını daha dərindən tanımaq və sevdirmək üçün kitabxanada səhərciklər hazırlana bilər. Bunun üçün kitabxanaçı kiçik yaşlı oxucuları şairin kitabları ilə tanış edir. Şagirdlər ədəbin bir çox əsərlərini oxuyub tanış olurlar. Kitabxanada yazarla bağlı maraqlı tədbir forması kimi “*Nağil keçəsi*” də keçirə bilər. Təyin olunmuş gün oxucular kitabxanaya dəvət olunur, səhnə nağıla uyğun dekorasiyalarla bəzədilir. İştirakçılar nağil qəhrəmanları kimi geyinir. İlk olaraq kitabxanaçı səhnəyə gəlir, qonaqları və iştirakçıları salamlayaraq Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığı haqqında qısa məlumat verir. Onun “Saqqallı uşaq” əsəri səhnələşdirilir. (*Qeyd edək ki, Saqqallı uşaq 1926-cı ildə ədib tərəfindən qeydə alınmışdır*). Bunun üçün tamaşaçılarla dolu zal əsərə uyğun dekorasiyalarla bəzədilir. İştirakçılar müəyyən ardıcılıqlarla səhnəyə yaxınlaşaraq öz rollarını icra edirlər.

I iştirakçı: Bu hekayəni nağil eləməmişdən qabaq bunu istəyirəm deyəm ki, bir para uşaqlarda belə bir pis xasiyyət olur ki, əllərinə karandaş düşən kimi başlayırlar evin divarlarını yazmağa. Hələ çoxusu kömürnən də, təbaşirənən də yazır. Hələ sən kömürü və təbaşiri deyirsən, mən elə pis uşaq görmüşəm ki, əlinə mismarı, ya bıçağı alıb divarları cızıb xarab eləyir. Nədənsə, divar yazan uşaqlardan mənə aram yoxdu; ondan ötrü ki, həylə sən yaxşı uşaqdan və könlün məşq eləmək istəyir, götür kağızı, qələmi, bir yerdə otur və nə qədər kefindir, yaz. İndi keçək nağılımıza. Mən elə bildirdim ki, bizim uşaqlar özgə

uşaqlar kimi o qədər də divar yazan deyillər; çünki çox nəsihət eləmişdim və onlar da mənə söz vermişdilər ki, divarları yazmayacaqlar. Amma axır vaxtlarda gördüm ki, balkonun divarında, qapının dalında bir xəlvət yerdə bir belə şəkil çəkilib; deyəsən, bir heyvan başıdır, qulaqları da deyəsən var, bir-iki ayağı da var, altında beş dəfə əlif yazılıb və bundan savayı beş-altı yumru şey çəkilib. Bunların hamısı karandaş ilə yazılıb, elə naşı kobud yazılıb ki, bunu uşaqdan savayı heç kəs yaza bilməz.

Xoşuma gəlmədi, çağırdım uşaqları:

– Ədə, genə divarları yazırsınız?

Üçü də gəldi durdu yazının qabağında.

– Hansınız yazmısınız?

Üçü də dandı.

– Elədə pəs şeytan yazıb?

II iştirakçı: - Dədə, vallah mən yazmamışam.

III iştirakçı: - Dədə, mən də yazmamışam.

IV iştirakçı: - Balaca Qurban da “mən yazmamışam” deyə-deyə əllərini üzünə qoyub ağlamağa başladı.

Mən deyinə-deyinə bir əski tapıb yazını təmizlədim və deyinə-deyinə çəkildim getdim. Amma bunu eşidirdim ki, Heydər Teymura deyirdi: - Sən yazmısan. – Teymur da Heydərə deyirdi: - Sən özün yazmısan.

Burada ağlayan oğlum Qurban qaça-qaça gəldi yanıma, guya ki, bir böyük xəbər gətirib.

II iştirakçı: -Dədə, o yazını Heydər yazıb; vallah, dədə, Heydər yazıb.

Heydər də acıqlı-acıqlı gəldi durdu Qurbanın qabağında və əllərini ata-ata elə hirsənən cavab verdi ki, az qalırdı əllərini soxa uşağın gözünə. Mən acıqlandım və üçü də sakit olub istədidilər gedələr, mən onları saxladım və bunu dedim:

Mən bircə bunu soruşdum ki, divara yazdığıнын mənası nədir?

Mənası bu imiş: Kəblə Əzim istəyirmiş bir inək çəkə və inəyin altında yazdığı beş cızığın mənası bu imiş ki, mən ona beş manat inək yağından borclu qaldım. Girdə yazılar yumurtadan qalan borcumun hesabı imiş. Mən genə güldüm və uşaqlarımı çağırdım və onlara belə dedim:

– Uşaqlarım, uşaqlarım, gəlin, bura gəlin.

Uşaqlar doluşdular və gözləri divara sataşan kimi çox-çox təəccüb elədilər və məndən soruşmağa başladılar:

– Dədə, bunu kim yazıb?

Dedim:

– Balalarım bu yazını yazan da sizin kimi uşaq idi; ancaq bircə təvafütünüz oradadır ki, onun saqqalı var, sizin hələ saqqalınız yoxdur. Uşaqlar gülüşdülər və məlum ki, bunların gülüşüb şad olmaqlarına böyük bir səbəb var idi ki, hər bir oxucuya aşkar olsun gərək.

Tədbirin sonunda iştirakçılar mükafatlandırıldılar.

Cəlil Məmmədquluzadəninin yaradıcılığını oxuculara tanımaq məqsədi ilə kitabxanada “*Cəlil dramaturgiyası*” adlı *dəyirmi masa* keçirilə bilər. Kitabxanaçının məlumatlarından sonra iştirakçılar öz çıxışlarına başlayır.

I iştirakçı : XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının ən qüdrətli nümayəndələrindən biri böyük yazıçı, publisist, mütəfəkkir və ictimai xadim Cəlil Məmmədquluzadədir. El arasında səmimiyyət əlaməti kimi “Mirzə Cəlil” adı alan ədib, eyni zamanda, məşhur “Molla Nəsrəddin” jurnalının redaktoru, tənqidi-realist üslubun və mollanəsrəddin hərəkətinin başçısı olmuşdur. Cəlil Məmmədqulu oğlu Məmmədquluzadə 1869-cu ildə Şərqi qədim mədəni mərkəzlərindən olan Naxçıvan şəhərində anadan olmuşdur. Babası Məşədi Hüseynqulu əslən Azərbaycanın Xoy şəhərindən idi, cavanlıqda Naxçıvana köçüb

burada bənna-daşyonan işləmişdi; atası isə duz anbarında satıcılıq eləyirdi. Yazıçının uşaqlığı Naxçıvanda dindar bir mühitdə keçmişdir. Sonralar o illəri xatırlayıb yazırdı: “Gözümü ömrümdə birinci dəfə açan kimi dünyanı qaranlıq görmüşəm. Bu qaranlıqda ilk dəfə eşitdiklərim bunlardır: “Allahu əkbər”. Balaca Cəlil ilk təhsilini mollaxanada alır, böyüklərlə bərabər oruc tutur, namaz qılır. Quran oxuyurdu. Əsas dərs kitabı Sədinin “Gülüstani” idi. 1879-1882-ci illərdə şəhər məktəbində rusca oxuyan Cəlil ailənin maddi çətinliklərinə baxmayaraq təhsilini davam etdirmək istəyirdi. Ata-anasını buna razı salmaq üçün o, hətta bir neçə gün ağlayıb-sıtqayır. Bunu görən valideyni hər cəfaya qatlaşıb onu o dövrün ən yaxşı maarif ocaqlarından biri sayılan Qori müəllimlər seminariyasına göndərir. Bu seminariyanın pedaqoji kollektivində D.Semyonov, N.Lomouri, A.Çernyayevski, M.Kipiani kimi görkəmli müəllimlərlə çiyin-çiyinə işləyən S.Vəlibəyov və Ə.Axundzadə kimi azərbaycanlı ziyalılar da vardı. Seminariyada ana dili və din tarixi ilə bərabər, pedaqogika, coğrafiya, təbiət dərslərinin keçirilməsi, ədəbi gecələr, səhnəciklər təşkili, əmək tərbiyəsi də onun bir təhsil ocağı kimi şöhrətini artırmışdı.

Gənc Cəlilin dünya ədəbiyyatı ilə əsaslı tanışlığı seminariyada oxuduğu illərdə başlandı. O, Füzuli, Zakir, Seyid Əzim, Şekspir, Krilov, Puşkin, Qoqol, Turgenev Tolstoy kimi klassiklərin əsərlərini oxudu, Uşiniski Kamenski, Pestalotsi və başqaları kimi məşhur pedaqoqları öyrəndi.

Seminariyanı qurtarandan sonra Cəlil qarabağlı bir dostu ilə Şuşaya gedib bir neçə gün onlarda qonaq qalır; dostlar Xurşidbanu Natəvanla görüşüb söhbət edirlər. Cəlilin Ə.Haqverdiyevlə ilk tanışlığı da bu vaxt olur. Şuşa ziyalılarının biri “Tərcüman” qəzetinə göndərdiyi məktubunda seminarist gənclərlə görüşünü təsvir edərək “ağıl və hissiyatını,

maarifin tərəqqisi haqqında fikir və inamlarını” çox bəyan etdiyini yazırdı.

II iştirakçı: Cəlil müəllim 10 il Naxçıvanın Uluxanlı, Başnoraşen və Nehrəm kəndlərində dərs deyir. Müəllim yoldaşlarından birinin xatiratında deyilir ki, o, “Nehrəmin tam avamlığı və cəhaləti içərisində həqiqətən bir işıq mənbəyi idi”. Başqa müəllimlər kimi, o da uşaqları məktəbə gətirib oxutmaq üçün böyük əmək sərf etməli olur.

Mirzə Cəlil hətta o dövr üçün böyük bir “hünər” də göstərir: Nehrəmdə məktəb müdiri olanda oğlanlarla bərabər 8 nəfər qızı da təhsilə cəlb edir. Uşaqları həvəsləndirmək üçün onların bir çoxunun kitab, dəftər, ayaqqabı və paltarlarını da özü alır.

Yazıçılığa 1887-ci ildə “Çay dəstgahı” adlı mənzum alleqorik pyesi ilə qədəm qoymuşdur. Az sonra o, “Kişmiş oyunu” hekayəsini qələmə alır, 1894-cü ildə isə ilk iri həcmli, sanballı nəsr əsəri “Danabaş kəndinin əhvalatları” povestini yazmağa başlayır. O illərdə Qafqaz müsəlmanlarının sosial-mədəni tərəqqisi üçün hərə bir yol göstərirdi: islam dinində islahat aparmaq; mətbuatı inkişaf etdirmək; ərəb əlifbasını yeni, daha asan əlifba ilə əvəz etmək və s. M.Şahtaxlı, V.Radlox, İ.Qasprinski, Ə.Ağaoğlu, S.Mehmandarov kimi alim və publisistlərlə bərabər Mirzə Cəlil də bu işə qoşulub, yeni bir əlifba layihəsi düzəltmişdir. 1895-ci ildə o, bu layihəni aparıb Peterbuqda tanınmış jurnalist, “Novoye vremya” qəzetinin redaktoru A.Suvorinlə məsləhətləşir. Bütün başqa təkliflər kimi onun da təklifi həyata keçirilməmiş qalır.

1898-1901-ci illərdə Naxçıvan və İrəvanda inzibati idarələrdə məmur işləyən Mirzə Cəlil vətənin görkəmli ziyalıları E.Sultanov, M.Sidqi, P.Sultanov və M.Kəngərli ilə tanış olub dostluq edir. O, əvvəlki kimi yenə kəndlərdə, el arasında çox olur, çarizmin yerlərdəki qəddar siyasətinin yaxından şahidi olub xalqın vəziyyətinə bərk acıyır. Həmvətənlərinə qəhmər

çıxıb kömək etmək məqsədilə onlar üçün ərizələr yazır, məhkəmədə vəkillik edir. Təzəcə evlənmişdi ki, arvadı Həlīmə Nağı qızı vəfat edir, 1 yaşlı qızları münəvvər anasız qalır. 1901-ci ilin yayında İrəvan məhkəməsində vəkil işləyən zaman Mirzə Cəlil dostu Məhəmmədqulu bəylə ikibaşlı qohum olur: bacısı Səkinə xanımı ona verir və özü onun bacısı Nazlı xanımı alır.

Ailə həyatı yenidən səhmana düşmüşdü ki, işləri yenə korlanır: əvvəlcə vəkillik imtahanı verib diplom almaq təşəbbüsü baş tutmur, sonra bacısı vəfat edir. 1903-ü ilin axırında Nazlı xanımı ağır xəstə halında Tiflisə aparmalı olur. Müalicənin xeyri olmur. Ədib 3 il hər gün onun qəbri üstünə çiçək dəstəsi qoyur.

Tiflisdə Mirzə Cəlil məşhur şərqsünas və publisist, həmyerlisi Məhəmmədağa Şaxtaxtı ilə rastlaşır. 1904-cü ilin yazında o, “Şərqi-rus” qəzetində işləməyə başlayır. Burada işləməyi onun üçün bir neçə cəhətdən xeyirli olur. Yaxşı bir jurnalistika məktəbi keçir, bir az əvvəl yazdığı “Kişmiş oyunu” və “Poçt qutusu” hekayələrini ilk dəfə bu qəzetdə nəşr etdirir və ömrünün axırınadək dostu, əməkdaşı olan Ömər Faiq Neymənzadə ilə burada görüşür.

1904-cü ilin axırı, 1905-ci ilin əvvəli ədibin ömrünün ən ağır dövrlərindən biri olur: ata-anasını və dostu M.Sidqini itirir, dostu M.Kəngərli erməni-daşnak canilər tərəfindən qətlə yetirilir. M.Şaxtaxtı “Şərqi-Rus” qəzetini bağlamalı olur, nəhayət, çarizm ermənilərin əli ilə bütün Qafqazda qanlı hadisələr törədir. Belə bir vaxtda Cəlil Məhəmmədquluzadə və Ömər Faiq tacir Məşədi Ələsgər Bağırzadənin pulu və iştirakı ilə M.Şaxtaxtının mətbəəsini alıb onu “Qeyrət mətbəə nəşriyyatı” adlandırırlar. Burada türkçə, farsca, ərəbcə kitablar, Firdovsi, C.Məhəmmədquluzadə, Ə.Haqverdiyev, Namiq Kamal və başqa müəlliflərin kitabları, teleqraf xəbərləri çap olunur. İşlər yoluna düşəndə Mirzə Cəlil “Novruz” adlı qəzet çıxarmağa icazə alır,

amma elə o günlərdə o, Faiqlə “Molla Nəsrəddin” adlı satirik jurnal nəşr etmək kimi çox cəsarətli plan tuturlar. 1905-ci ilin axırlarında Tiflisin Qarpız meydanında azərbaycanlıların keçirdikləri böyük mitinqin təşkilatçılarından biri Mirzə Cəlil idi. Mitingdə xalqa aid məsələləri müzakirə və həll etmək üçün seçilən komitənin üzvlərindən biri də o olur. Ədib xatirətində yazır: “O zaman ki, azadi-tələb fırqələr müharibədən (rus-yapon müharibəsindən – red.) zəif düşmüş Nikolay hökumətinin üstünə hücum başladılar, o vaxt biz də vaxtdan istifadə edib, özümüz üçün bir zəminə axtardıq ki, orada biz də öz dərdi-dilimizi deyə bilək”. Onlar üçün ən yaxşı zəminə “Molla Nəsrəddin” jurnalı oldu.

Birinci nömrəsi 1906-cı il aprelin 7-də çapdan çıxan “Molla Nəsrəddin”in naşiri və məsul redaktoru Mirzə Cəlil idi. Mətnlərin hamısını onunla Ömər Faiq yazmış, rəsmlərini milliyyətçə alman olan məşhur rəssam O.Şmerlinq çəkmişdi. Jurnal ilk nömrəsindən böyük şöhrət qazandı.

III iştirakçı: Həmin il Mirzə Cəlilin həyatında başqa bir əlamətdar hadisə də baş verir. O, Tiflisdə tarixçi Əhməd bəy Cavanşirin qızı, Qarabağın maarifpərvər və xeyriyyəçi qadınlarından Həmidə xanımla tanış olur. Onlar evlənilir. Bundan sonra ədib tez-tez Həmidə xanımın yaşadığı Kəhrizli kəndinə gedib ailənin təsərrüfat işlərinə və burada açdıqları məktəbin fəaliyyətinə yaxından kömək edir. Bədii yaradıcılıq üçün əlverişli şərait düzəldəndən sonra, 1909-cu ildə Mirzə Cəlil “Ölülər” pyesini yazır. Amma onu böyük çətinliklə ancaq yeddi il sonra, 1916-cı ildə Bakıda tamaşaya qoymaq mümkün olur. N.Vəzirov, N.Nərimanov, Ü.Hacıbəyov və b. mətbuatda bu münasibətlə öz heyranlıqlarını ifadə edirlər. Nərimanov təbrikində “Ölülər”i “ideyası inqilabi əsər” adlandırmışdı. Tamaşanın təşkilində böyük xidməti olan Ü.Hacıbəyov isə “Açıq söz” qəzetində yazmışdı ki, “Ölülər” “Molla Nəsrəddin”

kimi baltanı dibindən vuran bir pyesdir. Çox çəkmədən Mirzə Cəlilin əsəri Orta Asiya, Tatarıstan, İran və s. ölkələrdə də tamaşaya qoyulur. Ədəbi jurnalistlik fəaliyyəti onun şöhrətini Qərb və Şərqdə yayır. “Molla Nəsrəddin” jurnalının redaksiyası yaradıcı ziyalıların – yazıçı, jurnalist, artist və rejissorların görüş, müsahibə, iş yerinə çevrilir. C.Məmmədquluzadə xüsusilə Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağaoğlu, İsmayıl bəy Qasprinski, Nəriman Nərimanov, Məmmədəmin Rəsulzadə, Seyid Cəfər Pişəvəri, Eynəli Sultanov, Hüseyn Minasazov kimi şəxsiyyətlərlə, habelə “Şərqi-Rus”da işlədiyi vaxtdan tanıdığı şərqsünas-senzor Mirzə Şərif Mirzəyevlə işgüzar əlaqələr saxlayır. O, kütləvi təbliğatda da iştirak edir. Tiflis, Şuşa və Həştərxanda aktual mövzularda mühazirələr oxuyur. Belə mühazirələrdən biri respublika üsul idarəsi və ümumiyyətlə, tarixdə dövlət məsələsi barədə idi.

Ədib 1917-ci ilin fevral və oktyabr hadisələrinin, habelə Müsavat hakimiyyətinin mahiyyətini bir qədər gec başa düşmüşdü. Bunun səbəbi o illərdə siyasətdən, ictimai həyatdan uzaq düşüb Kəhrizlidə yaşaması, ailə qayğıları, yerli inqilabçılardan bəzilərinin Həmidə xanımı təqib etmələri, qardaşı Ələkbərin İranda həbs olunması idi. 1920-ci ilin iyun ayında Məmmədquluzadələr ailəliklə Təbrizə köçməli olurlar. Təbrizlilər onları hörmətlə qarşılayırlar. Mirzə Cəlil Demokrat Partiyasının başçısı, dərin ehtiram bəslədiyi Şeyx Məhəmməd Xiyabaninin görüşünə gedir. 1921-ci ildə köhnə mollanəsrəddinçi dostlarının köməyi ilə ədib jurnalın nəşrini davam etdirir. Təbrizdə “Molla Nəsrəddin”in 8 nömrəsi çıxır.

IV iştirakçı: Yerli ziyalılar onun “Ölülər”pyesini tamaşaya qoyurlar. 1921-ci ilin iyun ayında Xalq Komissarları Sovetinin sədri N.Nərimanovun dəvət teleqramına əsasən ailə Bakıya köçür. 1922-ci ildən “Molla Nəsrəddin” burada nəşr edilir. Mirzə Cəlil Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi üzvlüyünə

namizəd seçilir, “Yeni yol” adlı yeni qəzetin məsul redaktoru təyin olunur, Ümumittifaq Mərkəzi Yeni Əlifba Komitəsinin rəhbərlərilə Orta Asiya, Kazan, Ufa və Krımın şəhərlərinə ezamiyyətə gedir. Doğma xalqının fəal, yorulmaz xadimi respublikada mədəni inqilabın qələbəsi, kütlələrin savadlanması, təhsil alması, ədəbiyyat və mətbuatın tərəqqisi yolunda böyük işlər görür. Bu zaman Mirzə Cəlil öz övladlarından və qohum-əqrabanın uşaqlarından ibarət böyük bir ailəyə başçılıq edirdi. Həmidə xanım Bakıya köçüb gəlmişdi. Oğlanları Midhət iqtisadçı, Ənvər tələbə idi. Müzəffər Münəvvərlə ailə qurmuşdur. İyirminci illərin axırlarında “proletar ədəbi hərəkatı” adı ilə qüvvətlənən solçu cərəyan digər böyük yazıçılar kimi, Mirzə Cəlili də “burjua yazıçısı” kimi qələmə verib gözdən salmağa çalışır, onun jurnalını gözümçixdiyə salırlar. 1930-cu ildə “Molla Nəsrəddin” adının pislənməsi yorğun və xəstə olan qocaman ədibin halını büsbütün pisləşdirir. Cəlil Məmmədquluzadə 1932-ci il yanvarın 4-də Bakıda vəfat etmişdir. Qəbri Fəxri xiyabandadır.

V iştirakçı: Böyük ədibin həyat yolu kimi, yaradıcılığı da mürəkkəb, çoxcəhətli olmuşdur. O, bir müddət gərgin ideya-yaradıcılıq axtarışları aparmış, ədəbiyyatla bərabər teatr və mətbuata da meyil göstərmiş, Naxçıvanda və İrəvanda çox da ürəyindən olmayan inzibati işdə xidmət etmişdir. Yalnız illər uzunu davam edən zehni əmək sayəsində kasıb bir naxçıvanlının oğlu artıq doxsanıncı illərdə xalqının dərin zəkalı, geniş məlumatlı vətənpərvər simaları cərgəsinə keçməkdəydi. O, sonralar yazırdı: “Hər nə işə gedirdimsə, gərək bir yekə kağız əlimə alıb, hekayədən, nağıldan cızma-qaralayaydım”. Deməli, hələ ilk cavanlıq illərində onun yazıçılığa böyük meyli varmış. Həyat hadisələrini diqqətlə müşahidə etməsinin, ictimai mühiti, rastlaşdığı adamların məişətini, görüşlərini, danışığı və xasiyyətini dərinləndirən öyrənməsinin əsas sirri idi. Xəlqi

əhval-ruhiyyə sahibi olub, vətənin dərdlərini ürəyinə salan ədib, eyni zamanda, yazıçılığın böyük mənəvi, sənətkarlıq hazırlığı tələb etdiyini, çox oxumaq, çox düşünmək, çox yazmaq lazım gəldiyini də bilirdi. Azərbaycan klassikləri ilə bərabər, Şərq və Qərbin böyük sənətkarlarını, böyük filosoflarını, tələbəlikdən oxuyub öyrənməyə başlayan Mirzə Cəlil bu işə 80-90-cı illərdə daha ciddi fikir verir. Dünya mədəniyyəti gənc yazıçının təşəkkülünə, kamilləşməsinə kömək edən bir amil, fikir xəzinəsi olsa da, onun fikrincə hər bir milli mədəniyyətin öz qiyməti, öz gözəlliyi vardır. Müasirlərindən bəzilərinin milli nihilizmindən, yəni öz mədəniyyətinə dodaq büzüb xarici mədəniyyəti göylərə qaldırılmasından fərqli olaraq, Mirzə Cəlil və məsləkdaşları üçün birinci növbədə doğma klassiklər, onların irsi, ənənələri əziz və qiymətli idi; dünya mədəniyyəti isə onlara doğma mədəniyyəti daha uğurla inkişaf etdirmək, dünya miqyasına çıxmaq üçün lazım idi. O aydın görürdü ki, vətəninə “Pəhləvani-zəmanə”, “Bəxtsiz cavan”, “Nadir şah”, “Gəlinlər həmayili”, “Səyahətnameyi-İbrahim bəy” kimi əsərlər yazılmaqda, səhnəyə qoyulmaqda, nəşr olunmaqdadır. Əhali arasında savadlılar artdıqca yazıçıların qədir-qiyməti, onların qarşısında qoyulan tələblər də artır. Xüsusilə doğruçu, xalqa sədaqətli yazıçılara ehtiyac çox böyükdür. Onu ədəbiyyat, incəsənət və mətbuata bağlayan digər mühüm amil vətənin, xüsusilə Naxçıvanın ziyalılar mühiti idi.

VI iştirakçı: Ədəbiyyata və mətbuata gəlişi. İlk mətbu əsəri 1902-ci il martın 2-də Bakıdakı “Kaspi” qəzetində çıxmış məqaləsidir. Jurnalist Məmmədquluzadə məqaləsində öz məfkurəvi simasının bəzi mühüm tərəflərini, ən əvvəl, xalqa bağlılığını ifadə etmişdi. O, “zəhmətkeş insanların” alın təri axıtmaları, “öz qabarlı, kobud əlləri” ilə saldıqları meyvə bağlarını əldə saxlamaq üçün çəkdikləri əzab-əziyyəti göstərmişdi. XX əsrin ilk illərində azadlıq, demokratiya, mədəni

tərəqqi uğrunda mübarizələrin sürətlə yüksəlməsi dövrün yüzlərlə, minlərlə xadimləri, yazıçı və mütəfəkkirləri kimi, Məmmədquluzadə üçün də o vaxta qədərki bütün ideya hazırlığından qat-qat güclü, əhəmiyyətli oldu. Zaman ədibi xalqına daha da yaxınlaşdırdı. Sadə, əməkçi insanın duyğu və düşüncələri, arzu və dərdləri, bugünü və sabahı, bir sözlə, taleyi ilə bağlı mövzular, problemlər artıq aydın bir şəkildə onun yaradıcılığının ana xəttinə çevrilirdi. Bu baxımdan ədibin ilk mətbu hekayəsi “Poçt qutusu”dur. Dünya ədəbiyyatında hekayə janrının ən gözəl nümunələrinin sayılan, bir neçə dildə nəşr edilib yayılan bu hekayə C.Məmmədquluzadəni sadə Azərbaycan kəndlisinin dostu və xeyirxahı kimi məşhurlaşdırır. Hekayənin məzmunu da, quruluşu da cazibəlidir, təzədir. Süjeti ustalıqla inkişaf etdirilən bu əsər qeyri-adi bir sonluqla qurtardığından bir sıra alim və oxucuların “Poçt qutusu” nu novella hesab etmələrində həqiqət yox deyil. Baş surətlər olan Xan və onun rəiyyəti Novruzəli müəllifin satirik məramla qəsdən “İtqapan” adı verdiyi kənddəndirlər. Zahirən sakit, qayğısız görünən bu kəndin həyatı, adamların məişəti, bir-biriləri ilə rəftarı o zamankı kəndin tipik mənzərəsini canlandırır. Burada, bir el məsəlində deyildiyi kimi, “bəyin bəy yeri var, kəndlinin kəndli yeri”. Bu, insanların danışığında, bir-birinə müraciətində, rəftarlarında da hiss olunur. Xüsusilə Novruzəlinin kəlməbaşı xana “qadan alım”, “xan başına dönüm”, “sənsiz mənəm bir günüm olmasın!...”, “qurban olum sənə” deməsi onun xarakterinin açılmasına çox kömək edir. Novruzəli o qədər avamdır, dünyadan o qədər bixəbərdir ki, bəyin məktubunu poçt qutusuna salandan sonra bilmir çıxıb getsin, ya dayanıb qutunun keşiyini çəksin. Elə bu vaxt rus poçtalyonun gəlib poçt qutusundakı məktubları aparması ilə başlanan konflikt onun həbs olunması ilə nəticələnir: “Yazıq Novruzəli bir neçə dustaqlar ilə oturub ... uşağ kimi ağlayır,

gözünün yaşını ətəyi ilə silir”. Xanın xahişi ilə buraxılan Novruzəli olub keçən əhvalatı məzlum-məzlum nağıl eləyib “Başına dönüm, xan, ... bir kətdi adamam, mən nə bilirəm kağız nədi, qutu nədi, poçt nədi?” – deyəndə və hadisəni “İşdi, belə oldu. Bunlar hamısı Allahdandı. Görək belə olaymış” kimi mömin müsəlman şüuru ilə bağlayanda, kiçik bir parçada nə qədər mətləbə toxunulur!.. Novruzəli avamdır, itaətkardır, səmimidir və s.

VII iştirakçı: Mirzə Cəlilin çox oxunan, çox sevilən əsərləri arasında “Qurbanəli bəy”, “İranda hürriyyət” (1907), “Quzu” (1914), “Zırrama” (1923), “Xanın təsbehi”, “Konsulun arvadı”, “Buz”, “Yan tütəyi”, “Şərq fakültəsi” (1924), “Bəlkə də qaytardılar” (1926), “Proletar şairi” (1928) və s. hekayələri də var. Həmin əsərlərin hərəsi müəllifin o illərdəki dünyagörüşünü mühüm bir cəhətini əks etdirmişdir. Ustalıqla yazılmış bu hekayələrin ideya məzmunu müxtəsrəcə belə qeyd oluna bilər: “İranda hürriyyət”, adından da görüldüyü kimi, 1905-ci ildə başlanmış İran inqilabının Qafqazdakı cənublu fəhlələr arasında oyatdığı fikirlərə, “Usta Zeynal” şəriət əsiri olan müsəlmanların “paklıq” və “murdarlıq” barədə təsəvvürlərinin məişətdəki gülünc nəticələrinə, “Qurbanəli bəy” tüfeyli çar məmurlarının, harın, lovğa, həm də yaltaq mülkədar və bəylərin həyat tərzinə, əxlaq normalarına satirik gülüş oyadır. Nasir Məmmədquluzadəni mətbuatda ilk dəfə qiymətləndirib ona xüsusi məqalə həsr edən böyük Azərbaycan alimi, pedaqoq və müəllim Firidun bəy Köçərli 1906-cı ildə “Usta Zeynal” hekayəsi barədə yazmışdı ki, bu gözəl əsərində müəllif dini mövhumatın müsəlmanlara necə böyük ziyan verdiyini maraqlı süjet vasitəsilə göstərir; o, Usta Zeynalların tənbel, “fəaliyyətsiz, cəsarətsiz və axmaqcasına sadələvh” olduqlarını dərin təəssüf və can yangısı ilə qələmə alır. Hekayələrində Mirzə Cəlil özünəməxsus səmimi, təbii təsvir yolu ilə babası və övladı,

qardaşı və bacısı sayıb halına qaldığı sadə insanlara demək istəyirdi ki, bu gedişlə, bu xasiyyətlə yaşamaqdan əl çəkməsəniz, sizi ağır günlər gözləyir. Dünyaya ayıq, iti gözlə baxmaq, ağıllı, fəal olmaq vaxtıdır. Ədibin hekayələrində gülüşlə, komizmlə bərabər, göz yaşı, müsibət də vardı; bunlar üzvi surətdə birləşirdi.

Kitabxanada Cəlil Məmmədquluzadənin yubileyi ilə əlaqədar olaraq “bibliografik icmal” keçirilə bilər. Tədbirdə iştirak edən ədiblər, ədəbiyyatşünaslar, dilçi alim və cəlilşünaslar onun çoxşaxəli yaradıcılığını təhlil edirlər.

Dramaturgiyası

Cəlil Məmmədquluzadə, eyni zamanda, realist səhnə əsərləri ilə milli ədəbiyyatın inkişafına misilsiz xidmət göstərmiş dramaturq idi. Onun teatra şövqü cavanlıqdan başlamışdı. Seminariyada dünya dramaturgiyası ilə tanışlıqdan əlavə, tələbə dostları ilə Qori və Tiflisdə bir neçə səhnə əsərinə tamaşa eləmişdilər. Səksəninci illərdə isə Naxçıvan və İrəvanda Axundzadə komediyalarında oynayan həvəskar artistlərdən biri o olmuşdur. Cavanlıqda yazdığı “Çay dəstgahı”nın alleqorik dram şəklində olması da, sözsüz ki, onun bu sahədəki gələcək inkişafının rüşeymlərindən idi.

Həmin inkişaf uzun illər ləngimişdi. Səbəbi, ümumiyyətlə, milli teatrın bina, aktyor qüvvələri, rejissor, səhnə ləvazimatı, geyim və s. cəhətdən təmin olunmaması, senzuranın törətdiyi maneələr idi. Amma bütün bunlar Mirzə Cəlili 1909-cu ildə, yəni “Molla Nəsrəddin” jurnalının artıq şöhrətləndiyi bir vaxtda “Ölülər” əsərini yazmaq fikrindən döndərə bilmədi. 1909-cu ilin iyun ayında tamamlanan “Ölülər” M.F.Axundzadə və N.V.Qoqol ənənələri əsasında yetişib kamala çatmış realist bir

sənətkar dühasının yaratdığı möcüzəyə bərabər əsər idi. Ötən əsrin axırı, yeni əsrin əvvəlindəki Azərbaycan həyatı üçün tipik və səciyyəvi lövhələr, təsirli, ibrətamiz hadisələr, canlı bədii surətlər, bütün bunların ifadə etdiyi humanist fikir və hisslər – “Ölülər” kimi qeyri-adi, ciddi, düşündürücü adı olan pyesin mündəricəsi belə idi. Çox mənalı və əhəmiyyətlidir ki, alimlərdən çoxunun, adətən, “komeidiya” hesab etdikləri bu əsəri müəllif özü əlyazmasında “faciə” adlandırmışdır. Əsərini yazandan yeddi il sonra Bakıda tamaşaya qoydura bildikdə o, “Ölülər”ə faciə rejissor-artist şərhini verilməsinə xüsusi çalışmışdı. Nə üçün? Ona görə ki, doğurdan da, “Ölülər” ədibin hərərətli oğul məhəbbəti ilə sevdiyi hacı həsənlərin, kərbalayı fatmaların qayğıları, sıxıntı və məhrumiyətləri haqqında, vətənin gözəl, ağıllı, qabaqcıl, qeyrətli övladlarının – isgəndərlərin, nazlıların işıqlı mənəvi aləmi haqqında, dərdləri, xəyalları, arzu və diləkləri haqqında faciədir; tərəvətini bu gün də saxlayan, öz işini görənlər bir faciə!..

Bütün yaradıcılığında olduğu kimi, “Ölülər”də də Mirzə Cəlili “müsəlman qardaşları”nın bir çox sosial, mədəni sahələrdəki geriliyi, mənəvi ehtiyacları, bəzən hətta aşkar gözə çarpan şikəstliyi, eybəcərliyi, habelə onların bu vəziyyətdən qurtarmaları, ağ günə çıxmaları tərəqqi və xoşbəxtliyi maraqlandırır və məşğul edirdi. Ədib acı həqiqətlərdən şirin xəyallar naminə danışırdı. Belə olmasaydı, heç onun narahatlıq və təşvişinin də mənası olmazdı. Nə dini xürafat, savadsızlıq, qəflət yuxusunda “ölülük” dərəcəsinə çatmış Hacı Həsən, Məşədi Oruc, Kərbalayı Fatma, Hacı Kərim barədə acı atmacaların xeyri olardı, nə də səhərdən axşama kimi evdə oturub anasından “bozbaş bişirmək dərsi” alan, günün işığından, bağçanın ətrindən, çəməninin ürəkəçən mənzərəsindən binəşib qalmış “gözəl Nazlı” barədə qəmli şikayətlərin... Nə xalqdan çox uzaq olan “mənsəb sahibləri” heydər ağalar, mirbağır ağalar

barədə tikanlı sözlərin, nə müqəddəslik pərdəsi altında camaatın “başını piyləyən” rəzil, əxlaqsız Şeyx Nəsrullah, Şeyx Əhməd barədə qəzəbli ittihamların, nəhayət, nə də sevimli, “biçarə” həmvətənlərinin dərdindən şəraba qurşanıb “özlülər” dünyasına matəm marşı oxuyan İsgəndər barədə yarıqlı səhnələrin...

Publisistikası

Nasir, dramaturq Cəlil Məmmədquluzadə, eyni zamanda, dövrünün istedadlı, fəal, məşhur publisisti idi. İlk məqaləsini 1902-ci ildə “Kaspi” qəzetində nəşr etdirən ədib bu sahədə otuz il çalışmışdır. Onun bədii yaradıcılığı kimi, publisist irsi də janr və forma cəhətdən orijinal, rəngarəngdir. Məmmədquluzadə dühası burada müxtəlif, bir-birindən uğurlu, bir-birindən təsirli və ibrətamiz məzmun çalarları, üslub xüsusiyyətləri almışdır. O, dərin məzmunlu, məzəli, zarafatyana, düşündürücü, qəmli felyetonları, süjetli oçerkləri, kəsərli, işgüzar məktubları, kiçik miniatürləri, sual-cavab şəklində yazıları ilə dövrünün Azərbaycan milli publisistika məktəbinin ən görkəmli siması olmuşdur. O, yeni dövrün Azərbaycan Molla Nəsrəddini idi. Publisist Məmmədquluzadənin yazılmamış, amma iş zamanı yaranmış mükəmməl proqramı vardı ki, oraya, məsələn, bu cür vəzifələr, mövzular, işlər daxildi: ədəbiyyat və mətbuat aləmində “yazı yazmağın ən birinci qanunu” hər bir kəsin “asan və tezliklə” başa düşə biləcəyi əsərlər yaratmaqdır. Vəzifə: xalqı vətən yolunda “əlahiddə səy və qeyrət göstərməyə” ruhlandırmaqdır. Vəzifə: “müsəlman qardaş”ın novruzəlilik və usta zeynallığına, yəni gerilik, avamlıq və mövhumatçılığına son qoymaq, onun mənəvi qüvvələrini inkişaf etdirməkdir; Molla Nəsrəddin kimi “haqq və həqiqəti dost tutmaq”, “böyükləri özündən incitmək”dən qorxmamaqdır; tək-cə köhnəliyi dağıtmaqla yox, eyni zamanda, yeniliyi qurmaqla məşğul olmaq, xalqa “nicat yolu” nu göstərməkdir. Ədibin publisist əsərləri

“Kaspi”, “Kafkaz”, “Şərqi-rus”, “Həyat”, “İrşad”, “Vozrojdeniye” və s. mətbuat orqanlarında, ən çox isə “Molla Nəsrəddin” jurnalında nəşr olunmuşdur. C.Məmmədquluzadə publisistikası həm həyatı, həm də elmi-nəzəri bünövrə üzərində yaranıb inkişaf etmişdir. O, XIX əsrin və öz zəmanəsinin məşhur publisist və nəzəriyyəçilərinin mətbuat məsələlərinə dair qiymətli əsərləri ilə tanış idi və yeri düşdükcə onları hörmətlə yad edirdi.

Milli mətbuatda publisistikanın müasir problemlərinin əməli həllinə, xüsusilə “Molla Nəsrəddin”də böyük yer verirdi. Onun “Azərbaycan”, “Millət”, “Mikroblar”, “Mustafa bəy Əlibəyov”, “Füyuzat”, “Necə qan ağlamasın daş bu gün”, “Filosoflar”, “Əhməd bəy Ağayev cənablarına”, “Rəhbər”, “İrşad”, “Tərcümanın fitvası”, “Tarix”, “Haman söz”, “Qəzetlərdən”, “İrani-nov”, “Hacı İbrahimov” və s. məqalələri bu jurnalda nəşr olunmuşdur. Bu əsərlərdə irəli sürülən və böyük ustalıqla şərh olunub əsaslandırılan çoxlu problemlərin burada ancaq bir qismini göstərmək mümkündür. Ədibin fikrincə, hər bir qələm sahibinin “öz müqəddəs vəzifəsi var: birinci növbədə, millətin xoşbəxtliyi yolunda xidmət etmək”. Vətənin və xalqın halına qalib qayğısını çəkmək, oxucuya tərəqqi və demokratiya uğrunda mübarizə ideyaları aşılamaq hər bir vicdanlı qələm sahibinin borcudur. Daxili siyasətində məzlum millətlərin düşməni olan, onların arasına ayrı-seçkilik, ögey-doğmalığ salan imperiya əleyhinə başlanmış mübarizədə qeyrətlə, fədakarlıqla iştirak etmək lazımdır. Hər bir millət öz həyatını özü istədiyi kimi, ədalətli əsaslarla qurmalıdır.

Cəmiyyətin ümumi mənzərəsini, ümumi dərdlərini göstərməklə bərabər, Məmmədquluzadə və qələm dostları konkret müqəssirlər, xatakarlar, “qarnıyoğunlar” barədə də kəsərli yazılar və karikaturalar çap etdirirdilər. Jurnalda deyilirdi ki, “Balaxanıda Talışxanov fəhlənin hər birinə üç yumruq və 17

qəpik mزد verir”; “Bakıda mağaza satıcılarının məvacibi az, zəhməti həddən artıq və rahatlığı əbədən yoxdur”; “İrəvanda Baxşəli xanın otuz iki para kəndi var; Naxçıvanda elə mülkədar var ki, ildə otuz min, qırx min manat mədaxili gəlir”; əkinçi əkdüyü buğdanın otuzdan on hissəsini verir mülkədara, on hissəsini verir molla və dərvişə, ... on hissəsini də qlava və pristava rüşvət və divan xərci”; “genə bahar fəslinə bərəkət! O səbəbə ki, baharda ot bitir və acların dəxi Bakı milyonçularına ehtiyacı olmur...”

Beləliklə, dövrün bu cür acı həqiqətləri Məmmədquluzadənin həm “Molla Nəsrəddin” jurnalında, həm də şəxsi yaradıcılığında “aclıq”, “ölülər”, “matəm”, “faciə” kimi mövzuları dönə-dönə işləməsinə səbəb olur, bu isə onun ancaq ilk baxışda şən və ürəkaçan görünən gülüşünə çox vaxt bir qüssə, kədər gətirirdi. Satirasının bu cəhətini ədib özü yaxşı izah etmişdir: “Nə bilim, bu nədir – torpaq məsələsi; bu nədir – əmələlər acdırlar, kəndlilər torpaqsızdırlar, kəndlər şkolsuzdurlar; viran olub vətənimiz, elimiz... əzilib əngimiz, sınıb belimiz; bəs biz ağlamayaq, kimlər ağlasın?!” (“Molla Nəsrəddin”, 1907, №41).

Publisist Məmmədquluzadənin bəzi əsərləri vətənin və xalqın dərdlərinə göz yuman eqoist ziyalılara həsr olunmuşdur: “Batdağ”, “Xənnas”, “Məryəm xanım”, “Fərrux bəy Vəzirov” və s.

Bu silsiləyə daxil olan “qəhrəmanlar” məsləksiz “intelligent” Mustafa bəy Əlibəyov, Avropanın məşhur Derpt universitetini qurtarıb elmi dərəcə ilə vətənə qayıdan həkim Əbdülxalıq Axundov, kef əhli olan mühəndis Fərrux bəy Vəzirov, dini-siyasi məcaraları ilə tanınan tatar xadimi Hacı Əbdürrəşid İbrahimov və b. idi. C.Məmmədquluzadə bu kimi ağaların pulu və ya qələmi ilə çıxan mətbuatın səciyyəvi xüsusiyyətini “böyüklər”ə tərifnamələr oxumaqda, yaltaqlıq, yalançılıq,

ikiüzlülük etməkdə görürdü; belələrinə “məsləkini qara pula satanlar” deyirdi.

Oxucuya bir ağsaqqal, bir müəllim kimi müraciətlərində ədib üçün ana dili məsələsi ən ciddi məsələlərdən idi. Bunun səbəbi o idi ki, ölkədəki mürəkkəb şəraitdə dilə müxtəlif, hətta bir-birinə zidd münasibət yaranmışdı. Özgə dillərdən alınma sözlərin sürətlə artması mütərəqqi, vətənpərvər ziyalıları bərk narahat etməyə başlamışdı.

Belə bir şəraitdə meydana çıxan “Molla Nəsrəddin”in xidməti o oldu ki, ilk nömrəsindən ana dilinin heç bir güzəştə getməyən, ardıcıl bayraqdarı oldu. Məmmədquluzadə jurnalın oxucularının çoxunun savadsız, avam olduğunu nəzərə alıb sadə, aydın dildə yazmağın vacibliyini möhkəm dərk etmişdi. Sonralar o öz xatiratında yazırdı ki, məqsədimiz “dərdi-dilimizi hal-hazırda camaat başa düşən dildə ona yetirmək idi”. Jurnalın dil siyasəti onun qonşu və qardaş Şərqi xalqları, habelə Rusiya müsəlmanları arasında yayılmasına da imkan yaratdı. Ədib yazır ki, “... məcmuəmiz türk ölkələrinə çox asanlıqla dağılıb öz sözünü onlara çox asan vəchlə yetirə bildi. Bunun səbəbi məhz məcmuənin asan dilidir. Onunçün də bu yolda biz bərk durmuşuq”.

“Meymunlar” (1906) felyetonunda ədib həm məktəblərdə ana dilinin öyrədilməsinə yol verməyən hökuməti, həm də ana dilinə xor baxan yerli dövlətçiləri başa salıb ayılmaq üçün təkidlə belə suallar verirdi: “Bir saatlığa tutaq ki, hökumət qoymur məktəblərdə ana dilimizi öyrənək. Tutaq ki, bizi hökumət qoymur. Bəs ana dilimizi istəməyi, ana dilimizə məhəbbət etməyi, ana dilimizi xoşlamağı kim qoymur?... Bəs kim bizi öz dilimizdən utanmağa və öz dilimizlə danışmağı ar bilməyə vadar edir? Məgər bunu da hökumət edir?”

Ömər Faiqlə birlikdə “Molla Nəsrəddin”də dil məsələsinə necə ciddi yanaşdıqlarını və jurnalın bu sahədə mövqeyini necə

düzgün müəyyənləşdirdiklərini ədib “Xatiratım” əsərində belə izah etmişdir: “Yazıda böyük cürətimiz o oldu ki, açıq ana dilində yazmaqdan biz utanmadıq. Birinci nömrəmizin baş məqələmizdə yazmışıq ki, “Açıq ana dilində, açıq türk dilində yazmaq eyibdir, çünki yazanın savadının azlığına dəlalət edir” Arif oxucular, söz yox ki, xatiradakı bu qeydlərin kinayə ilə yazıldığına və “utanmaz” mollanəsrəddinçilərin dil məsələsi kimi böyük məsələni düzgün həll etdiklərinə inanmışdılar.

Məmmədquluzadə həm mənşəyi, həm həyatı, həm bədii yaradıcılığı, həm də publisistikasının əsas problemləri ilə daim Arazın o tayında yaşayan cənublu qardaş və bacıları ilə bağlı olmuşdur. Onun üçün bu bir neçə cəhətdən əhəmiyyətli idi.

İrana həsr etdiyi bədii və publisist əsərlərdə ədib bir tərəfdən qan qardaşlarına ağıllı məsləhətlər verir, o biri tərəfdən məharətlə Rusiya müsəlmanlarının “öz” dərd və ehtiyaclarına işarələr edirdi. “Təbrizdə dul övrətlərin, yetim və fəqirlərin” acından “torpaq yeməsi”, “Tehranda hürriyyət mücahidlərinin qanunlarının küçələrdə su yerinə axması” münasibətilə o, “İranlılara”, “İran fəhlələrinin pulu hara gedir?”, “Məhəmmədəli şah və bütprəstlər” kimi kəskin ruhlu felyeton və məqalələr yazmışdır. Bu əsərlərdən üçüncüsündəki “Heyf olsun sənə, ey mənim gözəl vətənim!” sözləri isə böyük yazıçının vətən məhəbbəti ilə birlikdə vətən dərdi də çəkdiyini göstərir.

Nəsr əsərləri

“Zırrama”, “Oğru inək”, “Şərq fakültəsi”, “Şəhər və kənd”, “Proletar şairi”, “Konsulun arvadı”, “Nağaraçılıq”, “Quzu”, “Saqqallı uşaq”, Usta Zeynal”, “Poçt qutusu”, “Kışmış oyunu”, “Danabaş kəndinin əhvalatları”.

Cəlil Məmmədquluzadənin realizmi

XX əsr Azərbaycan bədii fikrində yeni realizmin başçısı və böyük nümayəndəsi Mirzə Cəlildir. Ümumən Azərbaycan tənqidi realizmi Zakirdən Sabirə qədər keçdiyi yolda Mirzə Cəlildən yüksək zirvə tanımır. Bizdə tənqidi realizm Mirzə Cəlillə kamala çatır. O, Axundov realizminin sadəcə davamçısı deyildi, bu realizmin inkişafında tam yeni mərhələnin “baniiykar” ı idi. Mirzə Fətəlidən sonra Azərbaycan nəsrində, dramaturgiyasında ədəbi və ictimai fikrində böyük islahat Mirzə Cəlilin yaradıcılığında baş verir. Xarakterdə, problematikada ifadə olunan əsaslı dəyişiklik, keyfiyyət yeniliyi bizim ədəbiyyatda Mirzə Cəlilin yalnız realizm islahatından yox, həm də “realizm inqilabından” danışmağa bizə haqq verir. Mirzə Cəlil Azərbaycan realizminin yeni istiqamətini müəyyən edir. Onun yeni qəhrəmanını və problemlərini, həyata realist münasibətin və bədii təsvirin yeni prinsiplərini irəli sürür.

O, Azərbaycan ədəbiyyatını ictimai ideal, konflikt və problem yetkinliyi nöqtəyi-nəzərindən tam yeni bir mərhələyə qaldırır. Artıq burada konfliktin əsasında öz fərdi taleyi ilə ayrı-ayrı şəxsiyyətlər durmur, münaqişələrdə zümrə və təbəqələr qarşılaşır. Təsədüfə deyil ki, bu əsərlərin adları da artıq konkret məfhum ifadə etmir. “Ölülər”, “Dəli yığinciği”, “Danabaş kəndinin əhvalatları”, yaxud “Kamança”, “Anamın kitabı”, kimi simvolik mənalar ifadə edir. Tənqid bilavasitə avamlığa, cəhalətə qarşı deyil, bunları doğuran ictimai mühitə qarşı çevrilir. Bu vaxtdan realist ədəbi fikrin, nəsrin, dramaturgiyasının yeni istiqaməti – Mirzə Cəlil istiqaməti olur.

Mirzə Cəlilin yaradıcılığında bizim ictimai məişətin Mirzə Cəlilə qədər hələ heç kəsdə görmədiyimiz həqiqətlərini görürük. O, milli, ictimai məişətin bu vaxta qədər hamıdan fərqlənən, hamıdan dərin, orijinal, sosial təhlilini verir. Bu realizmdə

ictimai münasibətlər öz real, obyektiv mahiyyəti və qanunauyğunluqları ilə görünür. Bu realizm-real gərçəkliyə verilən qiymətdəki doğruluqda, tipikləşdirmənin, bədii idrakın və ümumiləşdirmənin istiqamətində ifadə olunur. Burada həyat və cəmiyyət haqqında yazıçı təsəvvürə ən çox yaxınlaşmış olur.

Kitabxanada keçiriləcək ənənəvi tədbir forması kimi **kitab müzakirəsi** də keçirilə bilər. Oxucuların istəyini nəzərə alan kitabxanaçı oxucularla birgə Cəlil Məmmədquluzadənin “Seçilmiş əsərləri” adlı kitabını müzakirə edə bilər. Kitabxanaçı əvvəlcə ədib və adı çəkilən bu kitab haqqında məlumat verir.

Kitabxanaçı: Görkəmli söz ustası, alovlu jurnalist Cəlil Məmmədquluzadə öz əsərləri ilə Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafına, ictimai dünyagörüşün müəyyənələşməsinə çox böyük, qiymətli xidmət göstərmişdir. Ədibin ədəbi və fəlsəfi irsi bu gündə azadlıqsevərlik, insanpərvərlik ideyaları üçün tükənməz bir mənbədir. “Molla Nəsrəddin” jurnalının iyirmi beş illik komplektlərini hər dəfə vərəqləyəndə və orada dərc edilmiş felyetonlara, satirik şeirlərə, karikaturalara nəzər salanda ədibin yüksək vətənpərvərliyinə, siyasi həssaslığına, cəsarətli olmasına, bədii üslubuna heyran oluruq. Məsələlərin quruluşu bu gün də bizi düşündürür və bizdə yeni, dərin hisslər oyadır.

Cəlil Məmmədquluzadə bütün yaradıcılığında olduğu kimi, jurnalında da həmişə xalqa arxalanmışdır. Böyük ədib xalqı yeniliyə çağırarkən mövhumatçıların iç üzünü açaraq satira atəşinə tutmuş, hər zaman xalqın taleyini düşünmüş və onların ağ günə çıxmasını, təhsil almalarını, elmlə silahlanmalarını günün ən zəruri tələbləri kimi irəli sürmüşdür.

Cəlil Məmmədquluzadənin redaktoru olduğu “Molla Nəsrəddin” jurnalının da böyük şöhrət qazanmasının başlıca səbəblərindən biri xalqla qırılmaz əlaqəsi, xalqla dil birliyi yaratması və xalqların azadlıq uğrunda apardığı mübarizədə

Ü.Hacıbəyovun dediyi kimi, “baltanı dibindən vuraraq” beş qəpiyə məslək və vicdanını satmasıdır.

Vətən məhəbbəti humanizm, zülmə, qarşı mübarizə Cəlil Məmmədquluzadənin əsas ideali idi. O bir tərəfdən Qərb imperialistlərinin müstəmləkəçilik siyasətlərini ifşa edir, digər tərəfdən, özünəməxsus dil və üslubla inqilabi hərəkatın qüvvətlənməsinə çalışır, kütlələri azadlıq uğrunda vuruşa ruhlandırır.

Cəlil Məmmədquluzadə uzaqgörənliyi ilə çox gözəl bilirdi ki, “Molla Nəsrəddin” həqiqəti səsidir və sönməyən bir işıq olaraq yaşayacaqdır.

C. Ağamalıoğlu jurnalı bağlatdırmaq istəyənlərə cavabında yazırdı ki, “Molla Nəsrəddin” i bağlayıb yerinə min dənə “Həyat” açdırsanız da, “işığa doğru olan ciddi-cəhdin qabağını almaq mümkün olmayacaqdır”.

Planetimizdə yaşayan məzlum xalqların əldə etdiyi müvəffəqiyyətlərdə 25 ildən yuxarı Şərqi İstibdadına və imperalizmin müstəmləkə zülmünə qarşı çarpışan “Molla Nəsrəddin” jurnalının da öz payı var, öz yeri vardır.

Mühitin işıqsızlığı, özbaşınalığın tam “mənəm-mənəmliyi” baxımından bu əsər XX əsrin əvvəllərində yaşayıb yaratmış başqa bir yazıçının-Frans Kafkanın “İstintaq” romanıyla səsleşir. İnsan şəxsiyyətinin mənəvi daşqalaq edilməsi, ədalətsizliyin və zorakılığın, zülmün və qəddarlığın ölçüsüz miqyası, alçaldılmış və tapdanmış insan üçün qövr eləyən yaraların ağrısı, əzici quruluşun dəhşətli ümumiliyi-hər iki əsərin mütaliəsi bu fikirləri, bu duyğuları oyadır. Əlbəttə, bunlar tamamilə bir-birinə bənzəməyən üsullarda yazılmış əsərlərdir. Frans Kafkanın qəliz modernist nəsiylə Cəlil Məmmədquluzadənin aydın, ənənəvi-realist təhkiyə üsulunu zahiri nişanələrə görə tutuşdurmaq olmaz. Bu əsərlərin daha dərin qatlarda oxşarlıqları var-insan mənliyi üçün

nigarançılıqdır onları bir-birinə bənzədən “Eşşəyin itməkliyi” sırf bədii cəhətdən də bu günə qədər Azərbaycan nəsrinin ən yüksək örnəyi və zirvəsi olaraq qalmaqdadır. Xəsis ifadə vasitələri, təhkiyənin dəqiqliyi, təsvirlərin yığcamlığı və tutumluluğu, xarakterlərin sərrastlığı, heyranedicə psixoloji tapıntılar, ən adi sözlərin köməyi ilə yaranan üzücü kədər duyumu, dilin canlılığı, şirəsi, duzu - bütün bu məziyyətlər haqqında çox danışmaq olar.

“Danabaş kəndinin əhvalatları”nda Cəlil Məmmədquluzadə diaqnoz qoyur, mərəzi müəyyənləşdirir. Amma bu, azdır. “Mikroblar” felyetonunda yazdığı kimi, xəstə yanına gələn həkim azarın ancaq adını deyib çıxıb gedərsə, belə həkim bir qara qəpiyə dəyməz. Dərdi deyən, gərək dava-dərmanını da desin.

C.Məmmədquluzadə də xəstəliyi müalicə üçün onun səbəblərini, mikroblarını, viruslarını axtarır. O, bir çox səhnə əsərləri yaradır: “Ölülər”, “Dəli yığıncağı”, “Danabaş kəndinin məktəbi”, “Anamın kitabı”, yüzlərlə felyeton, onlarla hekayə, o cümlədən bu janrın şah əsərlərindən olan “Poçt qutusu”, “Usta Zeynal”, “İranda hürriyyət”, “Qurbanəli bəy”, “Nigarançılıq” kimi şedevrlər yazır.

Səbəblərdən biri, həm də əsas səbəblərdən biri - mövhumat və cəhalətdir. Mövhumat və cəhalətlə mübarizəyə Mirzə Cəlil Məmmədquluzadənin bir çox əsəri və o sıradan ən parlağı - “Ölülər” tragikomediyası həsr olunmuşdur.

“Ölülər” haqqında söhbətə keçməzdən qabaq bir məsələ üzərində xüsusi durmaq istərdim. Mirzə Cəlil Məmmədquluzadənin islam dininə münasibəti məsələsini aydınlaşdırmağa ehtiyac var. Sovet dövründə bütün klassiklərimizi din düşməni, az qala ateist kimi göstərmək cəhdlərinin fəsadları, nə yazıq ki, bu gün, müstəqillik və azadlıq dövründə də ara-sıra meydana çıxır.

Mirzə Cəlilin bir sıra başqa əsərləri kimi, “Ölülər” də dinə qarşı çevrilmiş əsər din adıyla möhtəklik edən şarlatan şeyx nəsrullahları ifşa edən və onların fitnələrinə uyan avamlara acıyan yazıçının ehtiraslı vətəndaş harayıdır.

“Ölülər” yazıçının çox sevdiyi bədii priyom üzərində qurulur - əcaib bir vəziyyət son həddə çatdırılır. Mübaliğəli qroteskin son, ən ifrat dərəcəsidir.

“Ölülər” pyesilə ilk dəfə tanış olan adam düşünür, görəsən, bu ölü diriltmək səhnəsi necə həll olunacaqdır, fırldaqçı şeyx bu çıxılmaz vəziyyətdən hansı fəndlə qurtara biləcəkdir. Mirzə Cəlilin tapdığı dahiyənə yol məlumdur, bu situasiyadan çıxış özü çıxılmazlığın rəmzinə çevrilir. Bayaqdan bəri öz əziz meyitlərini diriltmək istəyən adamlar, indi bir-bir bu niyyətlərindən əl çəkirlər. Məlum olur ki, hər hansı bir ölünün dirilməsi kiminsə xeyrinə deyil.

Qrotesk bir vəziyyət yaranır - ölülər və dirilər dünyası saysız əlaqələrlə, münasibətlərlə, xainliklər, satqınlıqlar, əclafıqlar, günahlarla bir-birinə elə sarmaşılıb, elə qarışılıb, düyünlənib ki, kimin ölü, kimin diri olduğunu ayırmaq olmur. Dəhşətli, tükürpədən bir dünya görünür - yalnız lal məzarlardan və diri meyitlərdən ibarət olan dünya. Bu dünyanın yetişdirməsi və müftəxoru olan Şeyx Nəsrullah da hər şeyi elə beləcə düşünmüşdü. Şeyx Nəsrullah bu adamlara yaxşı bələddir, onların ürəyinin içini açıq gözlə - soyuq şüurla görür. Öz iti aqlını, insan xislətinə bələdliyini də şeyx dünyada ən murdar bir işə-insanları dolamağa, onların hissələrini, müsibətlərini, dərdlərini öz xeyri və mənfəəti üçün istifadə etməyə yönəldir.

Pyes mövhumat fanatizmini qamçılayan pamfletdən ümumən fanatizmi damğalayan bir ittihamnaməyə qədər yüksəlir. Çünki iş yalnız mövhumatda və mövhumatın, xurafatın törətdikləri cəhalətdə deyil. Şeyx Nəsrullah və canlı meyitlərin küt, biçarəsiz kütləsi, müti sürü şüuru və şər əmələ istiqamətlənmiş “zirək” bir

fərd-əsərin əsas mövzusu bundan ibarətdir. Buna görə də, “Ölülər” in öldürücü satirası yalnız mövhumat əleyhinə mübarizə çərçivəsilə məhdudlaşmır. Bu pyesin oyatdığı anımlar, assosiasiyalar sırasında -hər növ totalitarizm, sürü psixologiyası, hər hansı bir diktatorun bütöv bir cəmiyyəti iradəsinə ram etməsi haqqında fikirlər əsasdır. Bu gün çağdaş dünyamızda, bəlkə, daha da kəskinləşmiş neçə-neçə başqa problemlərin dərk olunması baxımından da “Ölülər” çox önəmlidir. O yerdə ki, insan şüuru basqı, təzyiq altındadır, o yerdə ki, şəxsiyyət ümumi sifətsiz bir kütlə içində əriyib gedir, fikir təsdiq olunmuş ümumi standartlara və qəliblərə tabedir, o yerdə ki, hər hansı populist bir şüar kütləyə ağıllı, məntiqli, düzgün və təmkinli fikirdən daha artıq təsir göstərir - o yerdə “Ölülər” daima aktual əsər olaraq qalacaqdır. Bir çağırışıyla, bir hökmüylə on min-yüz minlərlə insanın şüuruna, davranışına hakim olan “qəhrəmanları” elə bizim günlərdə də azmı görmüşük? Xəlifəlikləri bir saat, ya bir neçə gün, bir neçə ay çəksə də, müasir şeyx nəsrullahlar onlara inanıb aldanmış kütləni istədikləri kimi sıxıb, əzib, sonra da qoyub qaçmayıblarmı? Şeyx nəsrullahların belə “dərslərinə” bu gün də ayıq-sayıq münasibət bəsləməliyik.

“Elə yaşamalısan ki, öləndən sonra da ölməyəsən-həyatın məqsədi məhz budur”.

“Dirisiylə rusca, ölüsüylə ərəbcə danışan xalqım mənim”.

“Plovun yağlısını yeyən yaxşı fatihə verər”.

“Ölüdən şeytan da əl çəkər, arvad əl çəksə...”

“Yox fərqi bizim hündür ilə alçağımızda”.

“Daim görürüz iş bu qocalmış çağımızda”.

“Cüt-cüt durur övrət sağımızda, solumuzda”.

“Şəfqət quluyuz, nəfisdən imdad alırıq biz”.

“Dindarlarız, gündə bir arvad alırıq biz”.

“Millətim kitabı bağlayıb kənara qoyanda, oğul uşaq evləndirmək üçün falçıya üz tutanda əmin oldum ki, bu xalqın savad almağa meyli olmayacaq və illər keçdikcə daha da həvəs itəcək təhsilə, tərbiyəyə...”

“Sağlam dəlil də şahid deməkdir. Onun şahidi yox idi. Çünki pulu yox idi...”

“Düzdür, yerimdədir əlim ayağım,
Vardır bədənimdə canım da hətta,
Ancaq bir iş var ki, yox azadlığım,
Ağrıdır yaşamaq əsarət altda”.

“Əgər bilmək istəsəniz ki kimə gülürsünüz, o zaman qoyun qarşınıza aynanı və diqqət ilə baxın camalınıza”.

“Əgər məndən soruşsalar ki, dövlətdən, naz nemətdən nəyin var, qürur hissi ilə deyərdim: Bütün kainatı, yer üzünü təsvir və tərənnüm etməyə qadir sözüm, ana dilim var”.

“Ey mənim yüz il sonra da yaşayacaq millətim! Əgər bir gün hardasa “Molla Nəsrəddin” in saralmış və cırılmış vərəqləri əlinə keçsə, onda mənim millətimi nahaqdan tənqid etdiyimi fikirləşmə”.

Tədbirin sonunda əsərdən hissələr səhnələşdirilir.

Görkəmli dramaturq, nasir Cəlil Məmmədquluzadənin 155 illik yubileyi ilə əlaqədar kitabxanalarda keçiriləcək tədbirlərdən biri də, “*Xalqın unudulmaz ədibi*” adlı **şeyr müsabiqəsidir**. Tədbirdə iştirakçılar ayrı-ayrı şairlərin Mirzə Cəlil haqqında yazdığı şeirləri söyləyirlər. Bunun üçün əvvəlcə, kitabxanaçı ilk olaraq müxtəlif şeyr parçalarını iştirakçılara təqdim edir. Nəfis şəkildə nəşr olunmuş kitablar hər kəs tərəfindən rəğbətlə qarşılır. Məktəblilər müəyyən etdikləri şeyri əzbərləyərək təyin edilmiş tarixdə kitabxanaya gəlirlər. Qonaqlar və münisflər heyəti öz yerini aldıqdan sonra kitabxanaçı hər kəsi salamlayaraq tədbirə keçid alır. O, ilk olaraq Cəlil

Məmmədquluzadənin həyat və yaradıcılığından, onun ömür yolundan, əsərlərindən və kitablarından söhbət açır.

Kitabxanaçı: Görkəmli yazıçı, böyük ictimai xadim Cəlil Məmmədquluzadə (1869-1932) Azərbaycan ədəbiyyatında kiçik hekayənin böyük ustadı, tənqidi-realist nəsrin dahi yaradıcısı kimi geniş şöhrət qazanmışdır. Məhz onun yaradıcılığı sayəsində kiçik adam böyük ədəbiyyatın əsas qəhrəmanlarına çevrilmişdir.

Mirzə Cəlil Azərbaycan dramaturgiyası tarixində tragikomediya mərhələsini yaratmışdır. Onun komediyaları xarakterinə görə faciəyə yaxındır. Cəlil Məmmədquluzadə Azərbaycan tragikomediyasının banisidir. Məşhur “Ölülər” əsəri Azərbaycan tragikomediyasının zirvəsini təşkil edir. Azərbaycanda mənzum faciələrin banisi olan Hüseyn Cavidin “Ölülər” in hər təbəssümündə acı bir fəryad qopar-sözlərində dahiyənə şəkildə yazılmış bu əsərin tragikomik xarakteri böyük məharətlə ifadə olunmuşdur. Orijinal bədii nəsr, dramaturgiyası və publisistikası ilə Cəlil Məmmədquluzadə Azərbaycan tənqidi realizm cərəyanının əsasını qoymuşdur. Tipik şəraitində tipik xarakterlərin canlandırılmasını tələb edən, fanatizm və cəhalətə ağır zərbələr vuran, cəmiyyətin dəyişilməsi zəruriyyətini meydana qoyan tənqidi realizm ədəbiyyatı ölkəmizdə milli şüurun oyanışına və dirçəlişi bir ordudan çox xidmət göstərmişdir.

İlk iştirakçı səhnəyə yaxınlaşaraq Vahid Əzizin “Yeri behişt olsun Mirzə Cəlilin” adlı şeirini deməyə başlayır.

Bilinmir kimdədir kimin papağı
O papaq Vəlinin, bu da -Əlinin,
Yaxşı ki, görmədi mən görən dağı
Yeri behişt olsun Mirzə Cəlilin.
Çətin ki, dözərdi bu tarpa-turpa,

Başlarda əkilən cəvizə, turpa
Ata-saman verdik, eşşəyə arpa,
Əlində qalmışığı gicın, dəlinin,
Yeri behişt olsun Mirzə Cəlilin.

*Növbəti iştirakçı Musa Yaqubun “Salam, ay İsgəndər. Salam,
ay İsgəndər, kefli İsgəndər” adlı şeirini deməyə başlayır.*

Hal bilən İsgəndər, halın necədir?
Ay qanan İsgəndər, yanan İsgəndər,
Yol bilən İsgəndər, yolun necədir?
Dumanlı gecənin ulduzu kimi,
Gözü xumarlanıb axan İsgəndər,
Bir şüşə araqla ayıqlığını
Yatıran İsgəndər, boğan İsgəndər,
halın necədir?

Bu zülmət içində işaran günüm,
Yenə içirsənmi, başına dönüm?!
Kefin niyə yoxdu,
Kefli İsgəndər,
Nədir sifətində bu donuq kədər ?!
Tək sənəmi qalib dünyanın qəmi...

*Üçüncü iştirakçı Söhrab Tahirin “Cəlil Məmmədquluzadə”
adlı şeiri deməyə başlayır.*

Bu təzə baharın səsini dinlə,
Mirzə, yüz yaşadın, yüz yaşa doldun.
Sən öz məcmuənlə, öz mühitinlə
Sabir dühasının beşiyi oldun.
Millətsiz imzasız, adsız görəndə,
Hadi qüssələndi, göz yaşı tökdü.
Sən isə boş qalmış imza yerində
Böyük bir millətin qolunu çəkdin.

Ətri sifətimə çırpınır yazın,
Neçə ölü gördüm burda diridir.
Dedim yubileyinə bir təbrik yazım-
Gördüm Novruzəli poçt müdiridir.
Dirilik yaratdı “Ölülər” məndə ,
Ağlayır çoxları ölü görəndə,
Mənsə “ölülərə güldüm” o ki var.
Həqiqət şərəbı içdi İsgəndər,
Ancaq sərxoş oldu tamaşaçılar.
Bir nadan gülməyə qoyub dünyanı,
Təkcə öz-özünə gülə bilməyir.
Elə öldürmüşən Şeyx Nəsrullanı
O ölmək istəyir-ölə bilməyir!

Dəli-dülülərin qızığıb bəhsi,
Əhsən o ağıllı dəlilərinə!
“Anamın kitabı” dirilik dərsi
Verdi yer üzünün ölülərinə...

*Dördüncü iştirakçı İslam Səfərlinin qələmə aldığı “Şərqi
söhbəti” adlı şerini demək üçün səhnəyə yaxınlaşır.*

Mirzə Cəlil! Mirzə Cəlil!
Doğuldunsa Nehrəmdə sən.
Yüz Nehrəmin dərdi keçdi
Vətəncanlı ürəyindən.

Baxdın Həsən əmilərə,
Min bir əmin düşdü yada.
Tutuşdun bir qəm oduna,
Min bir qəmin düşdü yada.

Durdun iti qələminlə
Millətin keşiyində.
Sabirlərin, Səhhətlərin

Səhhətinin keşiyində...
Mirzə Cəlil! Mirzə Cəlil!
Sadiq qaldın öz əhdinə.
Ürəyinin hər sözünü
Verdin “Molla Nəsrəddin” ə ...

Kitabxanada Mirzə Cəlilin yaradıcılığından bəhs edən ədəbi-bədii gecə keçirilə bilər. Ədibin xatirəsinə həsr olunmuş “Azərbaycan ədəbiyyatının sönməz günəşi – Mirzə Cəlil” adlı *ədəbi-bədii gecəyə* görkəmli ədiblər, sənət-söz adamları, ədəbiyyatşünaslar, oxucular, müəllimlər, məktəblilər də dəvət olunurlar. Qonaqlar şairin şəkilləri, müxtəlif adda əsər başlıqları və şeir misraları və yazı başlıqları yazılmış çərçivələrlə bəzədilmiş zalda əyləşirlər. Gecənin qonaqlarına öncə Cəlil Məmmədquluzadə haqqında hazırlanmış slayd təqdim edilir. Gecəni açıq elan etmək üçün aparıcılar səhnəyə yaxınlaşırlar.

I aparıcı: Hər bir xalq, hər bir millət öz tarixinin və mədəniyyətinin simaları ilə fəxr edir. Milli qürur hissinin həyatiliyi məhz bununla əlaqədardır. Bu, eyni zamanda vətənpərvərliyin psixoloji faktorlarından biridir. Bununla belə, mənə elə gəlir ki, hər bir xalq ən böyük qürur hissini o zaman duyur ki, mədəniyyət və tarix sahəsində qazandığı bu və ya başqa nailiyyəti hər hansı bir sənətkarın simasında özge xalqların da ixtiyarına verir, mənəvi sərvətini başqaları ilə bölüşür, bununla da ümumbəşər mədəniyyətin xəzinəsini zənginləşdirir. İndiki halda Azərbaycan xalqı görkəmli sənətkarı və maarifçisi Cəlil Məmmədquluzadənin vasitəsilə elə bil ki, dünya bədii ədəbiyyatında qazandığı nailiyyəti yenidən bəşəriyyətə açıb göstərir.

II aparıcı: Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığının ictimai əhəmiyyəti haqqında çox danışılmışdır. Biz isə onun nəsrinin gözəlliyindən, misilsiz sənətkarlığından söhbət açmaq istəyirik. Dünya Şərq poeziyasının nəhəng simalarını çoxdan tanıyır.

Lakin nəsr sahəsində biz Nizami, Nəvai, Füzuli və başqaları kimi böyük sənətkarların adını çəkə bilmərik. Bədii təfəkkürün nəsr forması Şərqi yazılı ədəbiyyatında xeyli gec meydana gəlmişdir. Cəlil Məmmədquluzadə türkdilli xalqların ədəbiyyatlarının yaratdığı nəsrə çox mühüm bir simadır. O, realist, müasir yazı üslubunun, müasir nəsr formalarının banilərindən biridir. Heyrətli yığcamlıq, sadəlik və qüvvət onun nəsrinin əsas xüsusiyyətləridir. Bunu biz “Danabaş kəndinin əhvalatları” povestində, bir silsilə gözəl hekayələrində, xüsusən kamil formaya malik olan “Poçt qutusu”, “Kişmiş oyunu” kimi hekayələrdə duyuruq. Komediya, faciə, dram ünsürlərinin üzvi şəkildə birləşdiyi “Ölülər” pyesi nə qədər gözəl və cazibədardır.

I aparıcı: C.Məmmədquluzadənin əsərləri bir sıra dillərə tərcümə edilmişdir. Azərbaycan Respublikasında bir sıra küçə və mədəni-maarif müəssisəsinə (o cümlədən Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrına, Naxçıvan Muxtar Respublika Dövlət Ədəbiyyat Muzeyinə) C.Məmmədquluzadənin adı verilmişdir.

Mirzə Cəlil. Bizim millətin ən böyük mirzəsi. Bu millətin “kağızlarını”, məktublarını yaza-yaza bir ömür əritdi. O, sözün həqiqi mənasında Azərbaycanın ən böyük yazıçısıdır. Onda Azərbaycan da var, yazıçılıq da. O, ilk olaraq Mirzədir, sonra “Ölülər” in fatihəsini oxuyan Molla Nəsrəddindir, Kefsiz İsgəndərdir, Usta Zeynəldir, Kərbəlayi Məhəmmədəlisidir, Molla Fəzləlisidir, Novruzəlisidir. O, bu əsərləri qələmə almasından bir əsr keçib, ancaq Məhəmmədhəsən əminin eşşək dərdi təzədir və “Danabaş kəndinin əhvalatları” hələ də əvvəlki əhvaldadır. Hərə Mirzəyə bir kağız yazdırır və hərənin də bir dərdi var. Amma bu dərdlərin hamısı bir yerdə Mirzəni böyük bir “Nigarançılıq” içində qoyur...

II aparıcı: “Nigarançılıq” ın rəsmi təsdiqi oldu. Cəlil Məmmədquluzadə elə bu millətin uzun bir nigarançılığı içində dünyasını dəyişdi. Bu acı bir aqibət idi və Mirzə Cəlil elə bu

həqiqəti soyuqdan donmamaq üçün əlyazmalarını yandıranda bütün tamlığı ilə bildi. Dünya üçün Mirzə Cəlil o odun tüstüsü kimi görünməzdir. Yeganə təsəllimiz dünyanın ən böyük ədibləri sırasında bizim də Mirzəmiz var.

Tədbirin sonunda ədibin müxtəlif adda əsərlərindəki obrazlar xüsusi geyimlərdə səhnəyə yaxınlaşır. Rollarına uyğun olaraq xüsusi monoloq və dialoqlarla salondakılara əsərdən müxtəlif parçalar nəql edirlər.

Kefli İsgəndərin, Şeyx Nəsrullahın, Qurbanəli bəyin, Molla Fəzləlinin və qeyri qəhrəmanların nə qədər ömrü varsa, Mirzə Cəlilin də ömrü o qədərdir.

Ədəbiyyat siyahısı

Əsərləri

Əsərləri : 4 cildə - Bakı : Öndər, 2004. - (Klassik Azərbaycan Ədəbiyyatı). - Kitab Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin "Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında" 12 yanvar 2004-cü il tarixli Sərəncamı ilə nəşr olunub.

C. 1. : Nəsr, dram əsərləri, satirik şeirlər, tərcümələr. – 664 s.

C. 2 : Felyetonlar və məqalələr. – 584 s.

C. 3 : Felyetonlar və məqalələr. – 480 s.

C. 4 : Memuarlar, məqalələr, məktublar. – 472 s.

Seçilmiş əsərləri. - Bakı : Çarşıoğlu, 2004. - 432 s. - (Azərbaycan Ədəbiyyatı).

Seçilmiş əsərləri. - Bakı : Çinar-çap, 2003. - 472 s.

Anamın kitabı : Drama, dörd məclisdə - Bakı : Hədəf Nəşrləri, 2014. - 128 s. : foto.

Buz : hekayə. - Bakı : CBS Polygraphic Production, 2001. - 15

s.

Danabaş kəndinin əhvalatları. - Bakı : Altun kitab, 2005. - 128 s. - (Azərbaycan Ədəbiyyatı).

Danabaş kəndinin əhvalatları. - Bakı : Turan Nəşrlər Evi, 2001. - 104 s.

Hekayələr. - Bakı : Qanun Nəşriyyatı; "Əli və Nino", 2017. - 232 s. - (Dünya uşaq ədəbiyyatı).

Hekayələr. - Bakı : Təhsil, 2009. - 51 s. - (Məktəb kitabxanası).

Hekayələr. - Bakı : Turan Nəşrlər Evi, 2001. - 32 s.

Quzu. - Bakı : Aspoliqraf, 2010. - 28 s. : rəngli il. - (Məktəb kitabxanası).

Seçmə hekayələr. - Bakı : Altun Kitab, 2015. - 224 s. - (Hekayə ustaları).

Xatiratım. - Bakı : XAN nəşriyyatı, 2014. - 152 s. : foto. - ("XAN" Xatirə Ədəbiyyatı ; V kitab).

Kitablarda

Anamın kitabı // XIX-XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı : 3 cildə. - Bakı : Nurlar, 2014. – C.3 : dramaturgiya. – S. 256-305.

Buz ; İki alma : hekayələr // Əsgərli F. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı. - Bakı : Pedaqoji Universitet, 2012. - S. 147-154.

Tiflis, 7 aprel ; Bizim “obrazovanni”lar ; Niyə məni döyürsünüz? və b. felyetonlar // Yüz ilin kitabı. - Bakı : Vektor, 2006. – S. 3-105.

Ölülər ; Anamın kitabı // XIX-XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı (Dramaturgiya). 3 cildə. - Bakı : Nurlar, 2014. - C. 3. - S. 256-347.

Ölülər // Azərbaycan dramaturgiyası antologiyası. 4 cildə. -

Bakı : Şərq-Qərb, 2007. - C.1. - S. 106-153.

Danabaş kəndinin əhvalatları // Azərbaycan nəsr antologiyası. 5 cildə. - Bakı : Şərq-Qərb, 2006. - C. 1. - S. 98-180.

Poçt qutusu ; İranda hüriyyət ; Qurbanəli bəy : hekayə // Azərbaycan nəsr antologiyası. 5 cildə. - Bakı : Şərq-Qərb, 2006. - C. 2. - S. 19-61.

İki alma ; Yan tütəyi ; Buz ; Saqqallı uşaq : hekayələr // Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı antologiyası. 3 cildə. - Bakı : Öndər, 2005. - C. 3. - S. 15-30.

Qurbanəli bəy ; Poçt qutusu ; İranda hüriyyət ; Usta Zeynal ; Quzu : hekayələr // XIX-XX əsr Azərbaycan Ədəbiyyatı (Nəsr). - Bakı : Nurlar, 2012. - S. 104-152.

Elektron resurslar

Seçilmiş əsərləri [Elektron resurs]. - Elektron mətn. - Bakı : İnnovativ Tədris Mənbələri (İTM) QSC, 2012. - 1 el. opt. disk (CD-ROM) : ağ-qara : il. ; 12 sm. - (Nizami layihəsi).. - (qutuda)

Danabaş kəndinin əhvalatları [səs yazısı]. - Bakı : AzKC 2 sayılı TİM-in səsyazma studiyası, 2002. - 4 aq. - (Danışan kitabxana silsiləsindən)

Haqqında

Kitablarda

Cəlil Məmmədquluzadə (1866-1932) : həyat və fəaliyyəti haqqında qısa məlumat // XIX-XX əsr Azərbaycan Ədəbiyyatı (Nəsr). - Bakı : Nurlar, 2012. - S. 103-104. - Ədibin təvəllüdü başqa mənbələrdə 1969-cu il kimi göstərilir.

Elçin. "Aydın" və Aydınların faciəsi // Seçilmiş əsərləri 10 cildə. - Bakı : Çinar-Çap, 2005. – C. 7. - S. 22-33.

Elçin. Əbədi müasirimiz : Mirzə Cəlil Məmmədquluzadə haqqında // Seçilmiş əsərləri 10 cildə. - Bakı : Çinar-Çap, 2005. C.8. - S. 140-146.

Əhməd D. Cümhuriyyətdə təmsil olunmaq istəməyən yazıçı : Mirzə Cəlil Məmmədquluzadə // Fərqlilər. - Bakı : TeasPress, 2015. - S. 53-60.

Əlioğlu M. Atalar və oğullar : klassik dramaturgiyaya baxış // Darıxan adamlar. 2 cildə. - Bakı : Təhsil, 2009. – C.1. - S. 535-772. – Bu məqalədə müəllif Mirzə Cəlil Məmmədquluzadənin “Ölülər” və “Anamın kitabı” dramlarının təhlilinə yer vermişdir.

Əlioğlu M. Klassik nəsrimizin bəzi əənələri // Darıxan adamlar. 2 cildə. - Bakı : Təhsil, 2009. – C.1. - S. 284-309. – bu məqaləsində müəllif bir sıra ədiblərimizin yaradıcılığı ilə yanaşı Cəlil Məmmədquluzadənin “Poçt qutusu”, “Usta Zeynal” və “Buz” hekayələrinin təhlilinə də yer vermişdir.

Əlioğlu M. Məmmədquluzadənin və S.S.Axundovun hekayələri // Darıxan adamlar. 2 cildə. - Bakı : Təhsil, 2009. – C.1. - S. 320-335.

Əlioğlu M. Məslək qardaşları : Mirzə Ələkbər Sabirin və Cəlil Məmmədquluzadənin məsləkdaşlığı, əqidə dostluğu haqqında // Darıxan adamlar. 2 cildə. - Bakı : Təhsil, 2009. – C.1. - S. 336-359.

Əsgərli F. Cəlil Məmmədquluzadə (1866-1932) : haqqında və əsərlərindən nümunələr // Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı. - Bakı : Pedaqoji Universitet, 2012. - S. 146. - XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəlində uşaq ədəbiyyatı.

Mirzə Cəlil və Məmmədquluzadələr : Məktublaşma. - Bakı : Çinar-çap, 2003. - 240 s.

Dövri mətbuatda

Cəlil Məmmədquluzadənin 150 illik yubileyinin qeyd edilməsi

haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı (17 yanvar 2019-cu il) // Respublika. - 2019. - 18 yanvar. - № 13. - S. 1.

Baxşiyeva Ü. Böyük Demokrat: milli məfkurə və realizm : tənqid və ədəbiyyatşünaslıq // Azərbaycan. - 2016. - № 5. - S. 183-188.

Dünyamin qızı Q. Talesiz bacılar : və yaxud Mirzə Cəlilin bədbəxt qızları // Kaspi. - 2015. - 4 mart. - № 41. - S. 13.

Həşimzadə N. Coys narahatlığı, Mirzə Cəlil üsyanı // Ədəbiyyat qəzeti. - 2018. - 24 noyabr. - № 44. - S. 31.

Hüseynoğlu S. Ədəbiyyatımızın dirilik simvolu : ölümlər - 100 // Ədəbiyyat qəzeti. - 2016. - 25 iyun. - № 24. - S. 12.

İsrafilov İ. Tarixdə yaşayan "Ölümlər" : esse // Azərbaycan : jurnal. - 2017. - № 1. - S. 121-145.

Kamal R. Ç-C-Ş: ömür səslərin ilgəyində : [yazıçı Mirzə Cəlilin bədii mətnlərinə müraciət forması haqqında] // Ədəbiyyat qəzeti. - 2017. - 4 mart. - № 8. - S. 9.

Kamal R. Frans Kafka və Mirzə Cəlil: Həbs absurd oyun kimi // Ədəbiyyat qəzeti. - 2016. - 13 fevral. - № 6. - S. 7.

Kamal R. Mirzə Cəlil və Həmidə xanım: ağır xatirəsi // Ədəbiyyat qəzeti. - 2017. - 22 aprel. - № 14. - S. 25.

Kamal R. Mirzə Cəlilin hesab dəftəri // Ədəbiyyat qəzeti. - 2015. - 2 may. - № 26/27. - S. 21.

Kamal R. Mirzə Cəlilin lüğət oyunu // Ədəbiyyat qəzeti. - 2017. - 3 iyun. - № 20. - S. 23.

Kamal R. Mirzə Cəlilin tanatoqrafiyası // Ədəbiyyat qəzeti. - 2018. - 9 iyun. - № 23. - S. 26.

Kamal R. Mirzə Cəlilin teleqraf poetikası // Ədəbiyyat qəzeti. - 2015. - 24 oktyabr. - № 55. - S. 11.

Kamal R. Yuxudan oyanma qorxusu: Fransa Kafka və Mirzə Cəlil : akademik İsa Həbibbəyliyə : esse // Azərbaycan. - 2014. - № 1. - S. 158-162.

Qasımov R. Əbədiyaşar Mirzə Cəlil // Kaspi. - 2015. - 3 mart. - № 40. - S. 13.

Quliyev Q. Sükutun poetikası : C. Məmmədquluzadənin danışa-danışa susması haqqında // Azərbaycan. - 2018. - № 7/8. - S. 190-202.

Məmmədov K. Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığında lokal çərçivədə beynəlmiləl novatorluq izləri : Cəlil Məmmədquluzadə irsi əsasında // Mədəniyyət.az. - 2017. - S. 86.

Mirzə Cəlil. "Həblül Mətin" qəzeti Haaqa konfransının nəticələri haqqında : Mətbuat tarixindən səhifələr // Azərbaycan : qəzet. - 2015. - 15 iyul. - № 151. - S. 14.

Şahverdiyev Ə. Cəlil Məmmədquluzadənin "Danabaş kəndinin əhvalatları" əsərinin təhlili // Azərbaycan dili və ədəbiyyat tədrisi. - 2017. - № 1. - S. 28-30.

Salamoğlu T. Qaranlıq dünya problemi və Mirzə Cəlilin nəsr qəhrəmanları // Azərbaycan. - 2017. - № 3. - S. 168-178. ; № 4. - S. 179-189.

Salamoğlu T. Qaranlıq dünya problemi və Mirzə Cəlilşünaslıq // 525-ci qəzet. - 2018. - 17 mart. - № 51. - S. 16-17.

Turalı Q. Gənc romançıya məktublar // Ədəbiyyat qəzeti. - 2015. - 10 oktyabr. - № 53. - S. 10-11.

Vahid T. "Ölülər" in diriliyi : məşhur vəqifə indi də yaşanmaqdadır // Qobustan. - 2015. - № 4. - S. 49-91.

Ədibə həsr olunmuş əsərlər

Abdullazadə A. Novruzəli ; Qurbanəli bəy ; Usta Zeynal və b. : şeirlər // Ədəbiyyat qəzeti. - 2018. - 9 noyabr. - № 42. - S. 14-

15.

Əziz V. Yeri behişt olsun Mirzə Cəlilin : şeir // Şeirlər. – Bakı : Gənclik, 2005. - S. 224-225.

Səfərli İ. Şərqi şöhrəti : Böyük ədib Cəlil Məmmədquluzadəyə // Seçilmiş əsərləri. - Bakı : Lider, 2005. - S. 169-170.

Tahir S. (AzərAzər). Cəlil Məmmədquluzadə : şeir // Seçilmiş əsərləri. - Bakı : Şərq-Qərb, 2005. - S. 250-251.

Yaqub M. Salam, ay İsgəndər! : Mirzə Cəlilin "Ölülər"indəki kefli İsgəndərlə görüş // Bu dünyanın qara daşı göyərməz. - Bakı : Azər nəşr, 2007. - S. 500.

Azərbaycan satirasının bayraqdarı

(metodik vəsait)

**Komputer yığıcı
və dizayn:**

Aynurə Əliyeva

Ünvan: AZ-1022 Bakı şəh., S. Vurğun küç. 88;

E-mail: info@clb.az.

İnternet ünvanı: www.clb.az